

**ДЕРЖАВНА УСТАНОВА
«ІНСТИТУТ ЕКОНОМІКИ ТА ПРОГНОЗУВАННЯ
НАЦІОНАЛЬНОЇ АКАДЕМІЇ НАУК УКРАЇНИ»**

БУРЛАЙ Тетяна Вікторівна

УДК 330.16:330.59:339.924

**РЕГУЛЮВАННЯ СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНОЇ КОНВЕРГЕНЦІЇ
У ПРОЦЕСІ ЄВРОПЕЙСЬКОЇ ІНТЕГРАЦІЇ УКРАЇНИ**

08.00.03 – економіка та управління
національним господарством

АВТОРЕФЕРАТ
дисертації на здобуття
наукового ступеня доктора економічних наук

Київ – 2019

Дисертацією є рукопис.

Робота виконана в Державній установі «Інститут економіки та прогнозування НАН України», м. Київ.

Науковий консультант доктор економічних наук, професор,
академік НАН України,
Заслужений діяч науки і техніки України
ГЕСЦЬ Валерій Михайлович,
Державна установа «Інститут економіки та прогнозування НАН України», директор.

Офіційні опоненти: доктор економічних наук, професор
НОВІКОВА Ольга Федорівна,
Інститут економіки промисловості НАН України,
заступник директора з наукової роботи;

доктор економічних наук, професор
ПАНЧЕНКО Євген Григорович,
Державний вищий навчальний заклад «Київський національний економічний університет імені Вадима Гетьмана»,
завідувач кафедри міжнародного менеджменту;

доктор економічних наук, професор
ТАРАСЕВИЧ Віктор Миколайович,
Національна металургійна академія України,
завідувач кафедри міжнародної економіки,
політичної економії та управління.

Захист відбудеться 11 червня 2019 р. о 14 год. 30 хв. на засіданні спеціалізованої вченої ради Д 26.239.01 в ДУ «Інститут економіки та прогнозування НАН України» за адресою: 01011, м. Київ, вул. Панаса Мирного, 26.

З дисертацією можна ознайомитись у бібліотеці ДУ «Інститут економіки та прогнозування НАН України» за адресою: 01011, м. Київ, вул. Панаса Мирного, 26.

Автореферат розісланий 10 травня 2019 р.

Вчений секретар
спеціалізованої вченої ради

Романовська Н.І.

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Врахування інтересів національної економіки України в процесі її європейської інтеграції та розгортання глобалізаційних трендів значно ускладнюється і поки не дає очікуваних результатів. Це обумовлено посиленням взаємозалежності, взаємовпливу і багатовимірності зв'язків національних господарств у світовому просторі та прагненнями досягти вищих стандартів розвитку в економічній, соціальній, екологічній, інформаційно-технологічній та інших сферах із одночасним збереженням національної ідентичності та позитивного досвіду управління національним господарством.

Актуальність теми. Перед національними соціально-економічними системами трансформаційного типу, до яких відноситься й Україна, в умовах постіндустріальної глобалізації виникають нові загрози та виклики, що потребує задіяння механізмів, які б сприяли посиленню міжнародної конкурентоспроможності та потенціалу розвитку цих систем. Саме такі механізми передбачають інтеграційні економічні об'єднання, що гарантують національним господарствам відповідні інструменти підтримки, підвищують їх стійкість до зовнішніх шоків та проявів макроциклічної волатильності. При цьому, як засвідчує досвід Європейського Союзу, для досягнення комплексних інтеграційних переваг і стимулювання суспільного розвитку держави-учасниці повинні використовувати у державному регулюванні найефективніші важелі, серед яких – забезпечення соціально-економічної конвергенції, що полягає у зближенні параметрів розвитку національних держав з більш високими стандартами і нормами держав – лідерів інтеграційних об'єднань.

Україні для реалізації конституційно закріпленого у 2019 р. стратегічного курсу на набуття повноправного членства в Євросоюзі, а також ефективної імплементації підписаної в 2014 р. Угоди про асоціацію з ЄС об'єктивно необхідно спрямовувати зусилля на забезпечення соціально- економічної конвергенції з його країнами-учасницями. Саме цілеспрямоване регулювання процесу соціально-економічної конвергенції України у ході її євроінтеграції, зокрема за допомогою інструментів державної політики, сприяє досягненню цілей Угоди про асоціацію з Європейським Союзом, стимулює інституційні, макроекономічні, структурні, соціальні зміни для подолання розбіжностей у розвитку нашої держави та ЄС.

Зазначене обумовлює високу актуальність досліджень, спрямованих на обґрунтування теоретико-методологічних засад і надання практичних рекомендацій щодо регулювання соціально-економічної конвергенції у процесі європейської інтеграції України.

Значну увагу вивченню проблем, що стосуються процесів соціально-економічної конвергенції, насамперед кількісній оцінці їх параметрів та економетричному прогнозуванню динаміки, приділяють зарубіжні учені. Ключові аспекти соціально-економічної конвергенції різних держав і регіонів світу висвітлені у наукових працях Ф. Агійона, К. Айзингера, Д. Асемоглу, Ф. Багнолі, Р. Барро, В. Баумоля, Е. Вольфа, Б. Делонга, С. Доуріка, А. Інкельса, Д. Квея, М. Ландесмана, Р. Нельсона, Л. Прітчета, Х. Сала-і-Мартіна, М. Спенса,

Т. Стегера, Р. Стерера, Дж. Темпля, К. Зінковської, І. Пелипая Д. Руденка, Ф. Ущева, С. Чиркова, Т. Юдіної та ін.

Конвергенційні процеси в регіоні Європи, у тому числі в ЄС, стали предметом ґрунтовних наукових розвідок таких зарубіжних дослідників, як: С. Алсіді, Е. Белке, М. Борсі, П. Ватер, Р. Вейгелерс, У. Верблен, К. Грабнер, М. Даудерштатд, Х. Земанек, Е. Зервоянні, В. Кейтіл, Г. Колодко, Є. Косенда, С. Лейтнер, Р. Мелзіг, Н. Метью, Ф. Монфорт, М. Мрейк, Б. Пальєр, А. Пейрач, М. Прадіп, Е. Ровні, Д. Розенберг, Р. Рьоміш, Р. Спраут, Ф. Хеймбергер, Дж. Шнабль, В. Улюсой, А. Філіппетті, І. Ялсін, Е. Янку та ін.

Поєднанню національних та глобальних проблем суспільного розвитку, а також обґрунтуванню різноманітних аспектів соціально-економічної конвергенції присвячені наукові розробки відомих українських учених – Ю. Бажала, О. Білоруса, В. Власова, В. Копійки, Д. Лук'яненка, Ю. Макогона, Т. Орехової, Є. Панченка, А. Поручника, Є. Савельєва, В. Сіденка, В. Чужикова та ін. Ґрунтовні наукові праці з питань державного регулювання, інституціоналізації та дії ключових механізмів економічного зростання, що є невід'ємною компонентою конвергенційних процесів, належать таким авторитетним вітчизняним дослідникам, як О. Алимов, О. Амоша, В. Геєць, А. Гриценко, В. Загорський, М. Звер'яков, П. Єщенко, Т. Осташко, М. Скрипниченко, В. Тарасевич, С. Шумська та ін. Вагомі наукові розвідки, присвячені статистико-математичній оцінці та економетричному моделюванню процесів міжкраїнної соціально-економічної конвергенції, проведено вітчизняними науковцями С. Архієреєвим, О. Верстяк, О. Вертелевою, О. Джаліловим, М. Корнеєвим та ін. Соціальні аспекти суспільного розвитку, у тому числі пов'язані з відтворювальними та інтеграційними процесами, досліджуються такими знаними українськими ученими, як В. Близнюк, Л. Гук, С. Калініна, О. Коваль, А. Колот, О. Новікова, С. Пирожков, С. Сіденко, С. Тютюнникова та ін.

Але у практиці регулювання національної економіки залишаються невирішеними завдання щодо сутнісних ознак, видових характеристик та механізмів забезпечення соціально-економічної конвергенції України у процесі її європейської інтеграції на етапі постіндустріального розвитку. Відсутні механізми попередження ризиків формування пастки дивергентності у ході євроінтеграції України, а також ефективні управлінські рішення щодо регулювання її соціально-економічної конвергенції з ЄС. Зазначене вище й обумовило вибір теми, формулювання мети, визначення предмета і завдань дисертаційної роботи.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертаційну роботу виконано відповідно до планів науково-дослідної роботи ДУ «Інститут економіки та прогнозування НАН України» у рамках наукових тем: «Методологія короткострокового прогнозування із урахуванням гармонізації макроекономічних пропорцій в Україні» (держреєстр. № 0103U003973), особистий внесок автора – розкрито специфіку методичних підходів до прогнозування макрокон'юнктурної економічної динаміки, обґрунтовано сильні та слабкі сторони макроструктурної політики держав Центрально-Східної Європи у ході їх соціально-економічної конвергенції з країнами інтеграційного ядра ЄС (ЄС-15), систематизовано визначальні критерії для оцінювання динаміки і перспектив конвергування

перехідних і розвинених економік; «Моделі і методи короткострокового прогнозування із врахуванням шоківих впливів на економіку» (держреєстр. № 0106U006901), особистий внесок автора – надано аналітичну оцінку шоківих ефектам соціально-економічної конвергенції новоінтегрованих і розвинених країн Євросоюзу, побудовано прогнозу економетричну модель для оцінки динаміки реального ВВП України з врахуванням потенційних шоківих впливів; «Досвід державного регулювання інноваційної діяльності у розвинених країнах світу та країнах з перехідними економіками» (держреєстр. № 0106U12363); особистий внесок автора – розкрито переваги та недоліки сучасної інноваційної політики Євросоюзу в частині стимулювання накопичення інтелектуального капіталу та впровадження соціальних інвестицій, надано пропозиції щодо стимулювання соціальних інновацій в Україні як чинника її конвергування з ЄС; «Детермінація внутрішніх і зовнішніх чинників економічного росту та моделювання їх впливу на динаміку ВВП» (держреєстр. № 0108U002924), особистий внесок автора – виокремлено ендогенні та екзогенні чинники зростання та конвергенції економік Європейського Союзу, розроблено рекомендації щодо прискорення посткризового відновлення економіки України, забезпечення її конвергування з економіками новоінтегрованих та розвинених держав ЄС; «Інститут довіри в координатах економічного простору-часу» (держреєстр. № 0108U003565), особистий внесок автора – встановлено закономірності та особливості формування інституту довіри як невід’ємної складової євроінтеграційної та конвергенційної політики країн ЦСЄ; «Інституційні трансформації соціально-економічної системи України» (держреєстр. № 0111U006669), особистий внесок автора – визначено зміст і специфіку інституційних трансформацій, що відбуваються в країнах Євросоюзу та в Україні, розроблено рекомендації щодо формування Україною інституційної основи її конвергування з Євросоюзом; «Відтворювальна динаміка економічних систем: інститути та діяльність» (держреєстр. № 0114U004679), особистий внесок автора – обґрунтовано відтворення людського капіталу як чинника соціально-економічного розвитку і міжкраїнної конвергенції у постіндустріальному суспільстві, встановлено основні ризики та запропоновано ефективні регуляторні підходи до забезпечення соціально-економічної конвергенції України та ЄС; «Суперечливість економічної ефективності і соціальної справедливості та шляхи забезпечення їх комплементарності» (держреєстр. № 0116U006667), особистий внесок автора – з’ясовано головні причини поточного оновлення соціального виміру ЄС та орієнтири для України щодо формування державної політики, спрямованої на подолання соціальної несправедливості та сприяння соціальній конвергенції з ЄС; «Формування інституційної архітектури інформаційно-мережевої економіки» (держреєстр. № 0117U001686), особистий внесок автора – розкрито зміст і особливості сучасних процесів міжнародної економічної інтеграції та соціально-економічної конвергенції в ЄС, розроблено рекомендації щодо реалізації державної політики, орієнтованої на уникнення пастки дивергентності в соціально-економічному розвитку України; «Співвідношення економічної рівності та нерівності у забезпеченні соціальної справедливості» (держреєстр. № 0117U002882), особистий внесок автора – встановлено найбільш дієві інструменти реалізації принципу соціальної справедливості в умовах

посткризового розвитку Євросоюзу, надано пропозиції щодо напрямів державної політики, спрямованої на подолання тренду соціальної дивергенції України і ЄС; «Становлення медіум-класу в процесі соціального розвитку та подолання суперечностей між економічною ефективністю і справедливістю» (держреєстр. № 0118U004682), особистий внесок автора – охарактеризовано вплив процесів цифровізації на конвергенцію соціально-економічних систем (на прикладі ЄС), розкрито основні підходи державної політики, спрямованої на сприяння конвергенції у соціально-трудовій сфері; «Цифрові компетенції у формуванні соціальної якості в Україні» (держреєстр. № 0118U006961), особистий внесок автора – визначено передумови соціальної конвергенції України та ЄС з урахуванням потенційних шоків впливів процесів цифровізації.

Мета і завдання дослідження. Метою дисертаційної роботи є розкриття теоретико-методологічних засад і розроблення механізмів регулювання соціально-економічної конвергенції України у процесі її європейської інтеграції.

Досягнення зазначеної мети дозволило вирішити такі **завдання**:

- обґрунтувати доцільність становлення та розвитку теорії конвергенції соціально-економічних систем у контексті розвитку національних економік з урахуванням історичної періодизації;

- здійснити оцінку впливу соціально-економічної конвергенції на ефективність соціальних процесів у національних економіках;

- оцінити диференціацію управлінського впливу стратегій Євросоюзу в процесах соціально-економічної конвергенції між його новоінтегрованими державами та країнами інтеграційного ядра;

- обґрунтувати пропозиції для забезпечення соціально-економічної конвергенції країн-учасниць і країн, що розраховують на перспективу членства, у контексті інтересів національних економік та ЄС;

- визначити основні шоківі впливи та їх позитивні і негативні наслідки на національні економіки у процесах конвергенції держав – учасників Євросоюзу з диференціацією за ретроспективним періодом;

- встановити значущість інституційного забезпечення процесів європейської інтеграції у соціально-економічному розвитку національних господарств країн, які набули членства в ЄС;

- виокремити та проаналізувати ендогенні та екзогенні чинники, які обумовлюють виникнення реалізованих і потенційних ризиків забезпечення соціально-економічної конвергенції України та Євросоюзу;

- визначити та оцінити процеси соціальної дивергенції України та ЄС й обґрунтувати рекомендації щодо її мінімізації та припинення шляхом удосконалення державного регулювання соціальною сферою;

- запропонувати механізми переходу України від традиційної соціальної політики до політики соціальної якості;

- розробити напрями удосконалення системи регулювання соціально-економічною конвергенцією України та Європейського Союзу на користь національної економіки.

Об'єктом дослідження є процеси конвергенції та дивергенції соціально-економічних систем та їх вплив на національні економіки.

Предметом дослідження є механізми регулювання соціально-економічної конвергенції.

Методи дослідження. Дисертаційне дослідження проведено із застосуванням таких загальнонаукових та спеціальних методів і наукових підходів: методу сходження від абстрактного до конкретного (для виявлення сутності та конкретизації поняття конвергенції соціально-економічних систем); логіко-історичного підходу (для проведення історичної періодизації розвитку теорії соціально-економічної конвергенції); методу структурно-функціонального аналізу (для дослідження основних напрямів, видів і механізмів конвергування держав – учасниць Євросоюзу, а також для обґрунтування впливу соціальної компоненти процесів конвергенції на їх динаміку й ефективність); методу системного аналізу; методу порівняльного аналізу (для оцінювання процесів конвергування окремих держав – учасниць ЄС та України); підходу економіко-математичного моделювання (для аналітичної оцінки стану соціально-економічної конвергенції України та ЄС); графічного і табличного методів (для унаочнення викладу теоретико-методичного та статистичного матеріалу у дисертаційній роботі).

Наукова новизна одержаних результатів. Наукова новизна одержаних результатів полягає у розкритті теоретико-методологічних засад і розробленні механізмів регулювання соціально-економічної конвергенції України та ЄС за умови забезпечення національних інтересів української держави в процесі її європейської інтеграції.

Уперше:

– розкрито конвергентно-дивергентну природу глобалізації соціально-економічного простору як чинника формування державної політики, який реалізується завдяки одночасній дії двох суперечливих процесів – конвергенції та дивергенції соціально-економічних систем різних країн, та є підставою для вибору науково-обґрунтованих векторів розвитку національних економік;

– доведено існування та з'ясовано суть і структуру пастки дивергентності як поєднання пасток бідності та неконвергентності у країнах з низькими доходами, яке ґрунтується на взаємообумовленості бідності та низьких темпів зростання економік і взаємозапереченні бідності та високих темпів економічної динаміки, що зумовлює необхідність соціалізації національної економіки;

– доведено, що європейська інтеграція держав Центрально-Східної Європи є інститутом мультисистемного розвитку новоінтегрованих країн і їх конвергування з ЄС, та окреслено межі його ефективності, що визначаються взаємодією таких чинників, як: значна диференціація рівнів і потенціалів соціально-економічного розвитку держав – членів ЄС; соціальна конфліктогенність процесів імплементації західноєвропейських цінностей в країнах ЦСЕ; негативні глобалізаційні та інші впливи, що обумовлюють зниження конкурентоспроможності країн-членів і Євросоюзу загалом; неефективність діючої моделі гнучкої інтеграції, що веде до посилення неоднорідності, порушення внутрішньої солідарності та формування дезінтеграційних тенденцій у Європейському Союзі;

– у механізмі соціально-економічної конвергенції України та ЄС розкрито дію чинників ендогенного походження (у т. ч. низькі темпи економічного

відновлення та складність виходу України на траєкторію сталого зростання; слабкий потенціал України для заміщення у зовнішній торгівлі втрачених ринків СНД і розширення присутності на ринках Євросоюзу; неурегульованість воєнного конфлікту та масштабність надзвичайно складної соціально-гуманітарної ситуації на Донбасі; розвиток демографічних процесів, пов'язаних з постарінням і скороченням населення; слабкість чи деформованість інститутів соціального розвитку) та екзогенного походження (у т. ч. посилення турбулентності глобальної економіки, частоти її кризових станів; відсутність офіційно закріплених чітких перспектив вступу України до ЄС; формування залежності України від зовнішнього фінансування; ресурсна обмеженість Європейського Союзу для прискорення інтеграції країн-претендентів; пріоритет економічної інтеграції в ЄС над соціальною), які синергетично генерують основні поточні ризики забезпечення соціально-економічної конвергенції України і Євросоюзу та дають можливість державному управлінню формувати політику їх мінімізації та упередження;

– розроблено концептуальні підходи державного регулювання, що передбачають упровадження ендогенно орієнтованої моделі соціально-економічного розвитку і спрямовані на недопущення потрапляння України до пастки дивергентності, а також механізм переходу країни від традиційної соціальної політики до політики соціальної якості.

Удосконалено:

– теоретичні обґрунтування змісту соціально-економічної конвергенції та з урахуванням історичної періодизації встановлено чотири етапи формування та розвитку теорії соціально-економічної конвергенції за критерієм виокремлення ключових детермінуючих факторів конвергенційних процесів: перший етап (середина 1940-х років – 1950-ті роки), за якого такими факторами вважалися спільні людські та суспільні цінності, притаманні соціалістичній і капіталістичній формаціям, а також рівень капіталоозброєності робочої сили; другий етап (1960-ті роки – 1970-ті роки), що як ключові конвергенційні чинники передбачає суспільний розвиток, що генерує інтегральні культурні цінності, соціальні інститути та інтегральний тип особистості, а також рівень індустріалізації економіки та науково-технологічного й інноваційного розвитку суспільства; третій етап (1980-ті – 1990-ті роки), що характеризується такими визначальними чинниками, як рівень поляризації доходів населення, рівень технологічного розвитку, початковий запас та акумуляція людського капіталу, дія інституціональних чинників, зокрема ефективності державного регулювання; четвертий етап (з 2000-х років), на якому визначальними факторами конвергенції вважаються дія глобальних чинників розвитку, поглиблення суперечностей і конфліктів інтересів у процесах глобального розвитку, ступінь відкритості національної системи торгівлі та зовнішньо-торговельної політики держави, рівень ефективності інституційних і структурних реформ, рівень акумуляції людського капіталу;

– методичні засади оцінки видової класифікації соціально-економічної конвергенції за рахунок їх структурування та доповнення комплексом таких критеріїв, як: можливість зближення рівнів економічного розвитку країн; масштаб

охоплення; географічно-територіальний поділ; джерело ініціювання конвергенційного процесу; формат зближення економік; наявність імовірнісної компоненти в динаміці макроекономічних показників; сфера суспільного розвитку;

– зміст ключових стратегій і механізмів Євросоюзу щодо забезпечення соціально-економічної конвергенції його країн-членів, зокрема, за рахунок реалізації довгострокових Стратегій зростання і зайнятості ЄС, політики згуртування та політики розширення, а також упровадження Європейської опори соціальних прав у національних господарствах держав-учасниць;

– підходи до визначення головних причин проконвергенційного перегляду соціального порядку денного ЄС та оновлення його соціального виміру: перше – це криза моделі держави загального добробуту та, зокрема, Європейської соціальної моделі; друге – недосконалість діючої моделі розширення Євросоюзу, а саме моделі гнучкої інтеграції, що дає можливість отримати єврочленство навіть за неготовності до інтеграції окремих сфер розвитку країни-претендента; третє – це розгортання процесів соціальної дивергенції (розходження соціальних параметрів розвитку) країн-учасниць, що суперечить цілям забезпечення їх всебічної інтеграції та соціальної згуртованості на національному рівні.

Дістали подальшого розвитку:

– науково-методичні засади оцінки впливу позитивних і негативних шоків у процесі конвергенції новоінтегрованих держав Центрально-Східної Європи та країн – членів Євросоюзу та обґрунтовано необхідність формування акомодативної політики України у процесі її конвєргування з ЄС з: мінімізацією застосування адміністративних заходів у антиінфляційній політиці; подоланням залежності від зовнішнього фінансування; значним зниженням зовнішніх запозичень вітчизняного корпоративного сектора та держави; зростанням зарплат залежно від темпів зростання продуктивності праці; повільним зростанням цін на основні енергоресурси та достатнім адаптаційним періодом для їх споживачів, що створює сприятливі умови для розвитку національної економіки;

– визначення та встановлення закономірностей соціально-економічної конвергенції старих і нових країн – членів Європейського Союзу, які виявляються: по-перше, у формуванні чіткої тенденції зростання рівня продуктивності праці, вираженого у вартісних одиницях валової доданої вартості у розрахунку на одного зайнятого; по-друге, у гальмуванні процесів міжгрупової конвергенції: жодній з новоінтегрованих країн ЄС так і не вдалося наблизитися до середніх показників ЄС-15; по-третє, у збереженні високого ступеня неоднорідності показників реальної продуктивності праці як серед країн ЄС-13, так і серед країн ЄС-15, що демонструє слабку внутрішньогрупову конвергенцію;

– всебічна оцінка консолідованого підходу окремих профільних міжнародних інституцій (Міжнародного валютного фонду, Світового банку, Міжнародної організації праці) та Європейської Комісії щодо пріоритетних напрямів перезапуску конвергенційних процесів в об'єднаній Європі (інституційного, макрофінансового, інноваційного й соціального) та обґрунтування необхідності її урахування при формуванні державних стратегій підтримки соціально-економічної конвергенції для країн, охоплених євроінтеграційними процесами;

– побудова економіко-математичних моделей конвергенції соціально-економічних систем України та Європейського Союзу, які допомогли довести пріоритетність впливу соціальної складової конвергенційних процесів і обґрунтувати необхідність забезпечення ефективного впливу держави через відповідні інструменти державної політики на посилення цієї складової;

– концептуальне окреслення напрямів державної політики, що має забезпечити уникнення Україною пастки дивергентності через розкриття основних чинників, які закріплюють тенденцію дивергенції України та Євросоюзу у довгостроковій перспективі – боргового, капіталізаційного, інноваційно-технологічного, демографічного та чинника трудової міграції.

Практичне значення одержаних результатів. Практична спрямованість отриманих результатів дисертаційної роботи підтверджено доведенням її основних теоретико-методологічних положень до рівня науково обґрунтованих пропозицій та рекомендацій прикладного характеру, що використовуються в діяльності центральних органів державної влади України (довідка про впровадження № 135-16/229 від 19.03.2019 р.). Зокрема: розробки автора, які стосуються характеристики шокових впливів економічної конвергенції в розвитку новоінтегрованих країн ЄС у докризовий період та відповідні рекомендації щодо формування вітчизняної акомодативної політики використано Радою національної безпеки і оборони України (лист № 6/9-1360-6-2 від 14.04.2009 р.); розробки автора, пов'язані з оцінюванням поточного розвитку сфери зайнятості Євросоюзу, а також пропозиції щодо удосконалення вітчизняної політики зайнятості в контексті упровадження кращих практик ЄС з розбудови ринку праці, використано Департаментом ринку праці та зайнятості Міністерства соціальної політики України (лист № 348/021/106/-13 від 15.03.2013 р.); надані автором рекомендації стосовно забезпечення переходу від традиційної соціальної політики до політики соціальної якості в Україні, у тому числі завдяки коригуванню підходів державного соціального програмування та програмно-цільового бюджетування у соціальній сфері, використано Департаментом стратегічного планування та аналізу Міністерства соціальної політики України (лист № 16425/0/14-15/10 від 29.10.2015 р.); розробки автора щодо упровадження європейського досвіду забезпечення соціальної справедливості в контексті процесів соціально-економічної конвергенції країн ЄС у посткризовий період використано Департаментом стратегічного планування та аналізу Міністерства соціальної політики України (лист № 17352/0/14-16/10 від 25.11.2016 р.); розробки автора, які стосуються характеристики сучасних підходів Євросоюзу до сприяння оновленню його соціального виміру, у т. ч. через упровадження Європейської опори соціальних прав, а також надані рекомендації щодо стимулювання соціально-економічної конвергенції України та Євросоюзу, використано в роботі Департаменту рівня життя та моніторингу соціального розвитку Міністерства соціальної політики України (лист № 101/0/66-17 від 14.11.2017 р.); розробки автора, які стосуються оцінювання соціальних аспектів цифровізації економіки та суспільства в Євросоюзі, а також підготовлені рекомендації щодо державної політики, спрямованої на підтримку конвергенції України та ЄС у соціальній

сфері, використано Комітетом Верховної Ради України з питань промислової політики та підприємництва (лист № 04-30/14-441/251510 від 30.11.2018 р.); розробки автора, пов'язані з аналізом динаміки процесів конвергування соціально-економічних систем України та Європейського Союзу, обґрунтування ключових напрямів та ефективних інструментів проконвергентної політики України, використано в роботі Комітету Верховної Ради України з питань соціальної політики, зайнятості та пенсійного забезпечення (лист № 04-34/15-18957 від 31.01.2019 р.); рекомендації автора, які стосуються формування державної політики, орієнтованої на подолання загроз пастки дивергентності України та ЄС, забезпечення їх соціально-економічної конвергенції на перспективу, використано Департаментом економічної стратегії та макроекономічного прогнозування Міністерства економічного розвитку і торгівлі України (лист № 3012-06/5600-07 від 07.02.2019 р.).

Апробація результатів дисертації. Ключові теоретико-методологічні положення та практичні результати представлено на міжнародних і всеукраїнських наукових конференціях, а саме: «Конкурентоспроможність вищої освіти України в умовах інформаційного суспільства» (м. Чернігів, 2018 р.); «Сучасні проблеми менеджменту» (м. Київ, 2018 р.); «Інноваційні ідеї в економічній науці: пошуки вирішення сучасних проблем (2018)» (м. Київ, 2018 р.); «Актуальні проблеми сучасного економіко-гуманітарного дискурсу в Україні» (м. Кривий Ріг, 2018 р.); «Eastern European Studies: Economics, Education and Law» (м. Бургас (Болгарія), 2018 р.); «Нові нерівності – нові конфлікти: шляхи подолання» (м. Харків, 2017 р.); «Сучасні тенденції розвитку науки» (м. Київ, 2017 р.); «Наукові пошуки у III тисячолітті: соціальний, правовий, економічний та гуманітарний виміри» (м. Кіровоград, 2016 р.); «Інноваційні ідеї в економічній науці: пошуки вирішення сучасних проблем» (м. Київ, 2016 р.); «Проблеми соціально-економічного розвитку» (м. Чернівці, 2016 р.); «М.І. Туган-Барановський: творча спадщина та сучасна економічна наука» (м. Харків, 2015 р.); «Соціально-економічні аспекти розвитку економіки та управління» (м. Дніпропетровськ, 2013 р.); «Научная дискуссия: вопросы экономики и управления» (м. Москва, 2013 р.); «Конкурентоспроможність в умовах глобалізації: реалії, проблеми, перспективи» (м. Житомир, 2011 р.); «Промислова політика як фактор підвищення конкурентоспроможності національної економіки» (м. Київ, 2009 р.); «Інституційна природа ринкових трансформацій» (м. Чернівці, 2009 р.); «Пріоритети національного економічного розвитку в контексті глобалізаційних викликів» (м. Київ, 2008 р.).

Публікації. За результатами наукового дослідження опубліковано 57 наукових праць, у тому числі: індивідуальну монографію загальним обсягом 18,5 д.а. та 13 колективних монографій та інших видань; 24 статті у наукових фахових виданнях, з них 14 статей у виданнях, які входять до наукометричних баз даних; 13 матеріалів конференцій і тез доповідей на науково-практичних конференціях.

Обсяг і структура роботи. Дисертаційна робота складається з анотації, вступу, п'яти розділів, висновків, списку використаних джерел і додатків. Повний обсяг дисертації становить 489 сторінок, загальний обсяг роботи викладений на

468 сторінках комп'ютерного тексту. Дисертаційна робота містить 39 таблиць на 35 окремих сторінках, 17 рисунків на 17 окремих сторінках, 7 додатків на 17 сторінках. Список використаних джерел включає 652 найменування на 65 сторінках.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ

У першому розділі – «Теоретико-методологічні основи дослідження соціально-економічної конвергенції» – розкрито етимологію та основні наукові тлумачення поняття «конвергенція»; проаналізовано еволюцію наукових поглядів на конвергенційні процеси суспільного розвитку та виокремлено ключові етапи становлення теорії соціально-економічної конвергенції; представлено основні підходи кількісного оцінювання і моделювання конвергенційних процесів у соціально-економічній сфері; наведено прогностичні оцінки міжнародних інституцій, науковців і експертів щодо глобальної конвергенції розвинених країн світу і країн, що розвиваються, а також щодо конвергування держав Центрально-Східної Європи та Євросоюзу.

Зазначено, що за одним з найбільш повних і комплексних наукових визначень, в економіці термін «конвергенція» використовується для означення зближення різних економічних систем, їх окремих інститутів і механізмів, основних макроекономічних показників різних країн, а в умовах постіндустріального розвитку це поняття використовується ще й для характеристики глобалізаційно-інтеграційних процесів, якими охоплені національні господарства.

На підставі аналізу термінологічних визначень та з урахуванням мети і завдань дослідження обґрунтовано та надано визначення соціально-економічної конвергенції як процесу, що характеризує зближення параметрів соціально-економічного розвитку різних гео економічних суб'єктів (регіонів однієї держави, країн або ж регіонів світу), яке відбувається в контексті руху суб'єктів-аутсайдерів до більш високих стандартів і норм, що демонструють суб'єкти-лідери. При цьому протилежним за змістом зазначеному явищу виступає процес соціально-економічної дивергенції, який, відповідно, передбачає розходження параметрів їх соціально-економічного розвитку. У фокусі цього дослідження – проблематика міжкраїнної соціально-економічної конвергенції, зокрема, України та Європейського Союзу, беручи до уваги конвергенційний досвід його держав-учасниць.

Еволюція наукових поглядів на конвергенційні процеси суспільного розвитку починається з середини 40-х років ХХ ст. Теоретичними витоками концепції конвергенції стали макросоціологічні та суспільствознавчі дослідження, присвячені питанням зближення двох протилежних суспільно-політичних систем – соціалізму та капіталізму, – ознаки якого спостерігалися на той час. За майже вісім десятиліть зазначена концепція не лише «пройшла випробування часом» (особливо зважаючи на кардинальні геополітичні та суспільно-ідеологічні трансформації, що відбулися протягом 1990-х років), а й у ході історично-глобалізаційного розвитку набула нового спрямування та системного наукового

розширення й нині продовжує розвиватися вже як теорія неоконвергенції. Значний внесок у розвиток цієї теорії здійснює українська наукова школа глобалістики та її послідовники.

Певної специфіки набувають конвергенційні процеси в умовах формування інформаційно-мережевої економіки, що характеризує поточний стан глобальної кон'юнктури. Вона полягає в ускладненні та «гальмуванні» конвергенції під впливом низки виникаючих у таких умовах значущих викликів, до яких науковці відносять, зокрема, зростання невизначеності економічного розвитку, його непрогнозованості та кризового характеру.

За результатами логіко-історичного аналізу наукових доробок вітчизняних і зарубіжних дослідників, присвячених питанням конвергенційної динаміки, автором виділено такі чотири етапи розвитку теорії соціально-економічної конвергенції.

- I етап (середина 1940-х років – 1950-ті роки) – початковий. Основоположник теорії конвергенції Питирим Сорокін розглядав цей процес у контексті суспільного розвитку, вважаючи загальнолюдські цінності та спільні культурологічні характеристики визначальними чинниками конвергування соціалістичного та капіталістичного суспільств. У той же період розвивався напрям досліджень, пов'язаний з макроекономічним моделюванням конвергенції економік, що визначається рівнем капіталоозброєності робочої сили.

- II етап (1960-ті роки – 1970-ті роки) характеризується концентрацією досліджень на проблемі конвергенції планової та ринкової економік в умовах індустріального суспільства, локомотивом якої виступає рівень їх технічного та технологічного розвитку.

- III етап (1980-ті роки – 1990-ті роки) розвитку теорії конвергенції примітний урахуванням специфіки постіндустріального суспільства та виділенням інституціональних чинників як детермінант цього процесу. Червоною лінією у наукових розвідках проходить переоцінка змісту феномена конвергенції через розпад соціалістичної системи та появу нової групи соціально-економічних систем, що представлені країнами трансформаційного типу.

- IV етап (з 2000-х років) у розвитку теорії ознаменований якісним розширенням її категоріального апарату та появою нового поняття «неоконвергенція», відмітними рисами якої є врахування впливів глобалізації, розгляд соціально-економічних систем, а не економік, а також припущення про співрозвиток, а не розвиток кожної окремо з цих систем. Розпочато дослідження процесів неоконвергенції в умовах формування інформаційно-мережевої економіки. Водночас тривають дослідження традиційної економічної конвергенції, головними детермінантами якої виступають структурні, фінансові, зовнішньоторговельні та інституціональні чинники. Окремим блоком доцільно виокремити дослідження конвергенційних процесів у Євросоюзі, який у міжнародному масштабі розглядають як найуспішніший реалізований на практиці проект макроекономічної та макрофінансової конвергенції.

Визначальною рисою розвитку теорії конвергенції є дуже слабка увага до вивчення соціальних параметрів і чинників конвергенційних процесів. На перших

етапах становлення теорії соціальні аспекти враховувалися лише імпліцитно, а міжкраїнне конвергування у соціальній сфері розглядалося обмежено.

Фактично, сплеск уваги саме до соціальної компоненти конвергенції проявився у науковців і експертів лише у 1990-х роках, коли розпочалися масштабні трансформаційні процеси на постсоціалістичному просторі, що мали вкрай тяжкі соціальні наслідки, а також на початку 2000-х років, коли очевидною стала тенденція соціальної дивергенції між країнами Євросоюзу. Заповнення «соціальної» прогалини у теоретичних і прикладних дослідженнях проблем конвергенції дасть змогу комплексно і системно знайти відповіді на актуальні питання стосовно забезпечення ефективності цього процесу в сучасних умовах.

На основі узагальнення існуючих наукових підходів представлено видову класифікацію процесів соціально-економічної конвергенції, що здійснена з урахуванням таких критеріїв, як комплексність виміру цих процесів, джерела їх ініціювання, а також масштаб, передумови та умови забезпечення, наявність імовірнісної компоненти в динаміці макроекономічних показників тощо.

Важливим аналітичним інструментарієм для пояснення змісту та специфіки процесів конвергенції є економетричні моделі, більшість з яких розроблена на підґрунті неокласичної теорії економічного зростання. Серед найбільш відомих – теоретичні модельні конструкції Солоу – Свана, Манківа – Ромера – Уейла, Барро – Сала-і-Мартіна, Баласси – Самуельсона. На основі цих та інших економетричних моделей фахівцями підтверджується наявність та надається прогнозна оцінка соціально-економічної конвергенції на глобальному та національному рівнях.

Так, за результатами економетричного моделювання фахівці Всесвітнього банку дійшли висновку, що у 2005–2016 рр. глобальна економічна конвергенція помітно загальмувалася через комплексний вплив таких чинників, як зниження темпів економічного зростання, підвищення ризиків розвитку та збільшення недоліків у регуляторній політиці країн, що розвиваються. Одночасно експерти МВФ спрогнозували, що протягом 2017–2022 рр. за критерієм середнього рівня доходів чітку конвергенцію з розвиненими країнами демонструватимуть 72% загальної кількості держав, що розвиваються, – це буде забезпечено більш високими щорічними темпами їх економічного зростання за зазначений період порівняно з розвиненими державами. Локомотивами глобальної конвергенції, за прогнозою оцінкою МВФ, стануть швидкозростаючі економіки Китаю та Індії.

Відповідно до прогнозу Віденського інституту міжнародних економічних досліджень, соціально-економічна конвергенція країн ЦСЄ та Євросоюзу загалом, очевидно, потребуватиме понад 30–35 років, якщо стартом цього процесу вважати 1995 рік. Припускаючи, що держави Центральної та Східної Європи у складі ЄС зростатимуть за показником ВВП на душу населення в середньому на рівні 2,8% щороку, до 2026 р. жодна з цих країн не зможе досягти середньоєвропейського показника подушового ВВП. Результати проведеного інститутом економетричного моделювання показують, що в 2026 р. ВВП на душу населення Болгарії ледь перевищить 60% рівня ЄС-28, Хорватії та Румунії – 70%, Словаччини, Словенії. Естонії та Литви – 80%, і лише показник Чехії перевищить

90% середньоєвропейського індикатора. Польща та Угорщина зможуть наблизитися до рівня 80% ВВП на душу населення ЄС-28 лише у 2031 р.

У другому розділі – **«Стратегії та інтеграційні механізми конвергенції в Євросоюзі»** – досліджено стратегічні підходи ЄС й інтеграційні механізми забезпечення конвергенції соціально-економічних систем країн-членів; оцінено проконвергентну роль і результати упровадження Євросоюзом Стратегій зростання та зайнятості; обґрунтовано вплив механізму міждержавної інтеграції на динаміку конвергенції в ЄС; виявлено переваги, особливості та межі ефективності євроінтеграції як інституту розвитку та конвергування країн ЦСЄ; розкрито значення виходу Великої Британії зі складу ЄС (Брекзиту) як пікового на сьогодні прояву дезінтеграційних тенденцій в Європі, оцінено його потенційну дію на подальші процеси європейської інтеграції.

Програмно-стратегічною основою для прискорення соціально-економічної динаміки та посилення міжнародної конкурентоспроможності ЄС з 2000 р. стають Стратегії зростання та зайнятості, що ухвалюються Європейською Радою на 10-річний період і можуть переглядатися під впливом суттєвих макроекономічних змін. Так, протягом 2000–2010 рр. реалізувалася Лісабонська стратегія, у 2010–2020 рр. впроваджується Стратегія «Європа-2020». Реалізація Стратегій є потужним чинником сприяння конвергенції в ЄС, однак з дещо фрагментарною дією. Відповідні дані Євростату свідчать, що упровадження як Лісабонської стратегії, так і Стратегії «Європа-2020» сприяло економічній, фінансовій, технологічній і частково інституційній конвергенції країн-учасниць, проте досі не забезпечило значимого рівня їх конвергенції у сфері соціального розвитку.

Показано тісний взаємозв'язок інтеграційних та конвергентних процесів. Хоча в економічній історії є окремі приклади повної відсутності такого зв'язку, також існують багаточисельні докази його наявності та сили. Стосовно першого прикладом інтеграційних процесів за відсутності конвергенції є створення у 1951 р. Європейського об'єднання вугілля і сталі, а прикладом конвергенції соціально-економічних систем без їх інтеграції слугує, зокрема, взаємодія США, ЄС та Японії. З іншого боку, численні приклади доводять міцний взаємозв'язок інтеграційних і конвергентних процесів. Досвід Євросоюзу засвідчує, що всебічну конвергенцію його держав-учасниць в економічній, фінансовій, інституційній та інших сферах можна розглядати як квінтесенцію інтеграційного процесу, координованого та підтримуваного в межах спеціальних видів політики, – насамперед політики розширення (Enlargement Policy) та політики згуртування (Cohesion Policy) – і процедур ЄС. Водночас на ослаблення конвергенції країн-членів впливають існуючі негативні наслідки інтеграційного розширення Співтовариства, які виявляються у відносному зниженні конкурентоспроможності розширеного регіонального об'єднання за рахунок бюджетних та інших витрат на асиміляцію нових учасників зі значно нижчим рівнем розвитку економіки, а також вирішення різноманітних проблем, що виникають в ході євроінтеграції (інтенсивна міграція, соціальне забезпечення, етнічно-релігійні питання, криміногенні ризики тощо).

Обґрунтовано, що європейська інтеграція може розглядатися як мультисистемний інститут розвитку постсоціалістичних країн ЄС, враховуючи, що процес європейської інтеграції: 1) одночасно охоплює кілька систем розвитку держави (інституційну, політичну, економічну, фінансову, соціальну) і створює значний синергетичний ефект; 2) забезпечує формування і підтримку національних інститутів розвитку ЄС – як фінансових, так і нефінансових, і співробітництво з більшістю аналогічних структур розвинених країн; 3) передбачає підтримку Євросоюзом держав, які євроінтегруються, на рівні: а) регіональних багатобічних банків розвитку (Європейський інвестиційний банк, ЄБРР); б) цільових фінансових програм для підтримки євроінтеграційних процесів у країнах-претендентах; 4) забезпечує позитивні соціально-економічні зрушення, насамперед підтримку сталого зростання економік і рівня суспільного добробуту країн-претендентів; 5) має комплексний вимір (національний рівень і рівень інституцій ЄС) з відповідними ресурсами, інструментами та чинниками впливу.

Аргументовано, що доказом позитивного впливу євроінтеграції – саме як мультисистемного інституту розвитку, – на соціально-економічну динаміку країн ЦСЄ можна вважати ефективну трансформацію їх національних економік, забезпечення стабільного економічного зростання у докризовий період (до 2008 р.) і неухильне підвищення рівня суспільного добробуту. За даними МВФ, у середньому за період 1995–2017 рр. у постсоціалістичних країнах ЄС обсяг реального ВВП на душу населення зріс у 2,2–9,1 раза; за прогнозними оцінками, у 2023 р. зазначене зростання прогнозно збільшиться до 3,4–15,5 разів (табл. 1).

Таблиця 1

Обсяги та динаміка зростання ВВП у розрахунку на душу населення
(в пост. цінах) у новоінтегрованих постсоціалістичних державах ЄС та Україні
у 1995–2023 рр.

Країна	1995 р., дол. США	2017 р., дол. США	2023 р. (прогноз), дол. США	2017 р. до 1995 р., разів	2023 р. до 1995 р., разів
Словенія	10 708,6	23 654,4	35 929,2	2,2	3,4
Чехія	5 784,1	20 152,4	33 622,8	3,5	5,8
Естонія	2 622,0	19 840,1	34 212,3	7,6	13,0
Латвія	2 163,5	15 547,2	25 715,7	7,2	11,9
Литва	1 845,7	16 730,2	28 690,7	9,1	15,5
Словаччина	3 696,5	17 664,3	28 152,5	4,8	7,6
Угорщина	4 491,8	15 531,2	21 979,6	3,5	4,9
Польща	3 605,2	13 822,6	20 980,3	3,8	5,8
Хорватія	5 027,8	13 138,3	18 362,9	2,6	3,7
Румунія	1 573,1	10 757,0	18 520,6	6,8	11,8
Болгарія	1 514,3	8 064,0	12 166,5	5,3	8,0
Україна	752,3	2 582,8	4 215,5	3,4	5,6

Джерело: World Economic Outlook Database, April 2018 / International Monetary Fund. 2018. URL: <https://www.imf.org/external/pubs/ft/weo/2018/01/weodata/index.aspx>

Аналізуючи досвід країн ЦСЄ, було встановлено, що ефективність такого мультисистемного інституту розвитку, як європейська інтеграція, має певні межі.

Це чітко проявилось в умовах недавніх світової фінансової кризи та кризи єврозони, коли процеси конвергенції між старими та новими членами ЄС помітно загальмувалися й стало очевидним, що «запас міцності» і конкурентоспроможності економік останніх нових членів доволі незначний. З позицій залучених до процесу євроінтеграції країн визначено основні екзогенні та ендогенні причини цієї обмеженості.

До переліку екзогенних причин віднесено такі, як: значна диференціація рівнів і потенціалів соціально-економічного розвитку держав-учасниць; ресурсна (економічна, фінансова, інституційна) обмеженість Євросоюзу для повноцінної інтеграції нових країн-членів; соціальна конфліктогенність насаджуваних державам ЦСЄ західноєвропейських підходів до гомосексуалізму, одностатевих шлюбів, легалізації наркотиків тощо; негативні глобалізаційні та інші впливи, що обумовлюють зниження конкурентоспроможності як ЄС загалом, так і його новоінтегрованих країн-членів.

Серед ендогенних причин зазначено такі, як: неефективність діючої моделі гнучкої інтеграції, що веде до посилення неоднорідності, порушення внутрішньої солідарності та формування дезінтеграційних тенденцій в ЄС; ефект залежності постсоціалістичних країн Євросоюзу від попередньої траєкторії розвитку (path dependence), який створює певні інституційні деформації та перешкоди; часткова некомплементарність існуючих і нових (євроінтеграційних) інститутів, що обумовлює інституційні розриви між правилами гри і контролю, суміжними інститутами, інституційними рівнями тощо; вплив внутрішніх інституційних деформацій (тіньової економіки, корупції і т. ін.), який нівелює позитивну дію євроінтеграції як інституту розвитку; відсутність законодавчо закріплених на рівні ЄС єдиних соціальних стандартів, що суттєво впливає на соціальну дезінтеграцію країн-учасниць. Урахування зазначених причин є необхідним за формування євроінтеграційної політики держав, націлених на членство в ЄС, зокрема України.

Для визначення переваг і недоліків інтеграційних процесів, якими охоплена Україна, доцільно визначити та врахувати феномен Брекзиту, що виник 2016 р. і став практичним доказом дезінтеграції Європейського Союзу. Сьогодні важко прогнозувати, чи був це одиничний випадок в історії цього інтеграційного об'єднання, чи він покладе початок поступовому розколу ЄС під тягарем неподоланих внутрішніх криз, зокрема боргової та інституційної. Вихід Британії з Євросоюзу матиме значимий вплив на подальший хід процесів євроінтеграції через низку об'єктивних причин, серед них виділено такі основні: а) макрофінансові (унаслідок Брекзиту бюджетні можливості Євросоюзу щодо підтримки процесів інтеграції, згуртування і конвергенції помітно ослабнуть, оскільки Британія нині є одним з найбільших донорів загальноєвропейського бюджету); б) макроекономічні (Брекзит негативно позначиться на масштабах та динаміці розвитку економіки та торгівлі об'єднаної Європи); в) інституційні (постає питання інституційної привабливості ЄС як інтеграційного проекту). Показано, з огляду на означені потенційні наслідки, які матиме Брекзит для процесів європейської інтеграції, що Україна навряд чи зможе претендувати на

вступ до ЄС без значного підвищення рівня своєї конкурентоспроможності, інституційного розвитку та соціально-економічного добробуту, оскільки практики надання членства в ЄС слабозвиненим країнам-претендентам та їх подальше «утриманство» з виходом Сполученого Королівства стрімко відходять у минуле.

У третьому розділі – **«Соціально-економічна конвергенція новоінтегрованих країн ЄС»** – процеси конвергування держав-учасниць, які отримали членство у 2004–2013 рр., досліджено з урахуванням шоків впливів негативного та позитивного характеру, що мали місце у докризовий, кризовий і посткризовий період; наведено аргументи щодо визнання ключової ролі механізму конвергенції у вирішенні проблем Єврозони, відновленні сталого економічного зростання, подальшому підвищенні соціальних стандартів, збереженні потенціалу європейського інтеграційного проекту та конкурентоспроможності Європейського Союзу; на основі узагальнення оцінок міжнародних і європейських інституцій окреслено перспективи конвергенційних процесів в об'єднаній Європі.

Розкрито позитивні та негативні шоківі ефекти соціально-економічної конвергенції новоінтегрованих країн ЄС, які спостерігалися у період до настання глобальної фінансової кризи 2008 р. Статистично обґрунтовано, що торговельні, енергетичні та шоки зайнятості в кінцевому підсумку позитивно вплинули на макроекономічний розвиток і прискорення конвергенції постсоціалістичних країн Євросоюзу, тоді як вплив фінансових конвергенційних шоків мав переважно лімітуючий характер. Показано, що в умовах кризового та посткризового розвитку конвергенція економік ЄС мала іншу динаміку – реальне (макроекономічне) та номінальне (макрофінансове) зближення рівнів їх розвитку, характерне для періоду 2000–2007 рр., значно ускладнилося через менший запас стійкості економік нових членів Євросоюзу, втрату ними високих темпів зростання та зумовлене кризою фінансове розбалансування. Фактично процес реальної конвергенції в ЄС загальмувався і відновився лише починаючи з 2017 р.

Встановлено, що процес соціально-економічної конвергенції старих і нових країн – членів ЄС, починаючи з часу інтеграційної хвилі 2004 р., характеризується певними закономірностями, які виявляються: 1) у формуванні чіткої тенденції зростання рівня продуктивності праці, вираженого у вартісних одиницях валової доданої вартості у розрахунку на одного зайнятого, – як в ЄС у цілому та країнах інтеграційного ядра, так і в новоінтегрованих постсоціалістичних державах, за винятком Хорватії; 2) у гальмуванні процесів міжгрупової конвергенції – незважаючи на високі темпи підвищення продуктивності праці, продемонстровані новоінтегрованими країнами ЄС, жодній з них досі так і не вдалося впритул наблизитися до аналогічного середнього показника ЄС-15; 3) у збереженні високого ступеня неоднорідності показників реальної продуктивності праці як серед країн ЄС-13, так і серед країн ЄС-15, що характеризує наявність слабкої внутрішнь-групової конвергенції.

Констатовано, що за критерієм макроекономічного добробуту, визначеного як обсяг подушового ВВП, постсоціалістичні країни ЄС усе ще перебувають далеко від рівня індустріальної Європи, хоча й помітно просунулися протягом

євроінтеграційного періоду. Рівень конвергенційного зближення між зазначеними країнами дуже варіюється і для жодної з новоінтегрованих держав не є стовідсотковим. Так, за оцінками Єврокомісії, у 2018 р. обсяг ВВП на душу населення (за ПКС) Естонії становив 74,5% аналогічного показника країн ЄС-15, Чехії – 82,8%, Словенії – 80,1%, Словаччини – 72,7%, Литви – 75,0%, Польщі – 66,8%, Угорщини – 65,4%, Латвії – 64,7%, Хорватії – 58,0%, Румунії – 59,6%, а Болгарії – лише 48,0% (рис. 1).

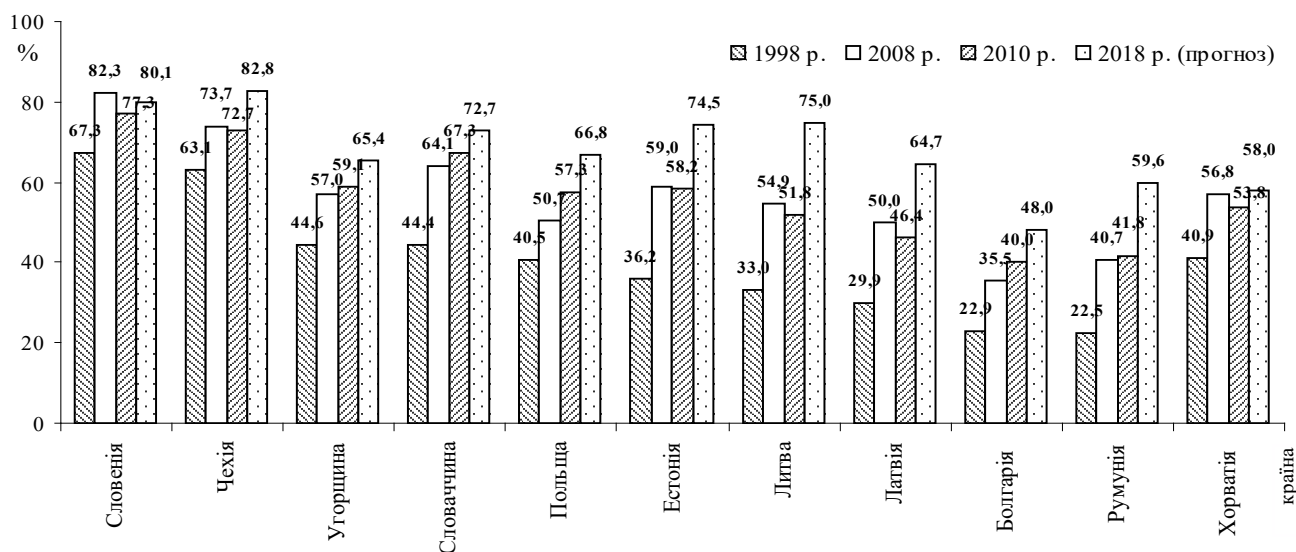


Рис. 1. Динаміка ВВП на душу населення в постсоціалістичних країнах ЄС-28 (за ПКС) у 1998, 2008, 2010 і 2018 роках, ЄС-15=100%

Джерело: Statistical Annex of European Economy. Autumn 2018 / European Commission. 2018. Р. 26–27.

Обґрунтовано необхідність формування акомодативної політики України у процесі її конвергування з ЄС, ураховуючи лімітуючу щодо конвергенції дію таких заходів політики державного регулювання, як: масштабне застосування адміністративних заходів у антиінфляційній політиці; формування значної залежності від зовнішнього фінансування; надмірні зовнішні запозичення вітчизняного корпоративного сектора та держави; збереження темпів зростання зарплат, що випереджають темпи зростання продуктивності праці; різке зростання цін на основні енергоресурси та відсутність достатнього адаптаційного періоду для їх споживачів.

Проведено науково-експертну оцінку процесів конвергенції в Єврозоні та ЄС, що полягає у констатації її фрагментованості, недостатньої ефективності та необхідності «перезапуску» цього процесу. Акцентовано увагу на важливості синхронізації процесів номінальної та реальної конвергенції, тобто більш тісної ув'язки параметрів монетарно-фіскальної та виробничо-трудоваї сфер. Незважаючи на існуючі недоліки конвергенційних процесів, експертні та управлінські кола в ЄС дотримуються думки щодо безсумнівно позитивної ролі соціально-економічної конвергенції як механізму забезпечення цілісності та гомогенізації як зони євро, так і Європейського Союзу в цілому.

За змістом опублікованої ключовими інституціями ЄС доповіді «Завершення побудови Європейського економічного та валютного союзу (ЕВС)» (2015 р.), у якій викладена довгострокова програма його посилення на основі соціально-економічної та структурної конвергенції в Єврозоні, зазначено, що цей процес включає як конвергенцію між державами-членами для того, щоб досягти найвищих рівнів процвітання, так і конвергенцію всередині європейських суспільств – щоб «плекати унікальну європейську модель». У цій доповіді було визначено три етапи завершення побудови ЕВС, на кожному з яких передбачено підвищення ступеня конвергенції країн-учасниць: на першому етапі (1 липня 2015 р. – 30 червня 2017 р.) акцент європейської політики робився на посиленні конкурентоспроможності та структурної конвергенції; на другому етапі (орієнтовно до 2025 р.) заплановано запровадження загальноузгоджених і більш юридично зобов'язуючих критеріїв конвергенції; на завершальному – третьому – етапі (не пізніше 2025 р.) планується, що забезпечення високоефективної конвергенції всіх країн – членів Єврозони та підвищення конвергенційної спроможності держав ЄС поза її межами дасть змогу «увести в дію глибинний і справжній ЕВС». Такий підхід керівництва Європейського Союзу демонструє його розуміння значущості та безальтернативності механізму соціально-економічної конвергенції для зміцнення Єврозони та ЕВС, подолання дезінтеграційних тенденцій і подальшої розбудови об'єднаної Європи.

Провідні міжнародні та європейські інституції загалом дають позитивну оцінку перспектив соціально-економічної конвергенції в ЄС, вважаючи інституційний, макрофінансовий, інноваційний і соціальний напрями її посткризового перезапуску за пріоритетні (табл. 2). Вочевидь саме на основі цього консолідованого підходу доцільно будувати державні стратегії підтримки соціально-економічної конвергенції для країн, охоплених євроінтеграційними процесами, зокрема України.

У четвертому розділі – **«Соціальний вимір процесів конвергенції (дивергенції) європейських держав»** – показано, що людський капітал є визначальним чинником соціально-економічної конвергенції у постіндустріальному суспільстві; встановлено специфіку та наслідки застосування таких інструментів конвергування держав – учасниць ЄС, як політика соціального згуртування, політика зайнятості, а також Європейська опора соціальних прав; розкрито причини соціальної дивергенції країн ЄС, охарактеризовано механізми поточного оновлення його соціального виміру.

В умовах формування постіндустріального суспільства інформаційно-знанневого типу людський капітал відіграє пріоритетну роль у процесі суспільного відтворення, впливаючи на його якість, динаміку, ефективність. У доповіді Світового банку «Зміна рівня добробуту націй» за 2018 р. зазначається, що «без урахування ролі людського капіталу як найважливішого компонента добробуту не може бути сталого та послідовного розвитку націй». Отже, визначальну роль людський капітал відіграє і для процесів соціально-економічної конвергенції, які ґрунтуються на стійкому економічному зростанні. У цьому контексті особлива увага державного регулювання має приділятися політиці

«соціального блоку», пов'язаній із соціальним захистом, соціально-трудовою сферою, освітою та охороною здоров'я населення, що одночасно сприятиме акумуляції національного людського капіталу і стимулюванню економічного зростання та конвергентних процесів.

Таблиця 2

Узагальнені рекомендації міжнародних та європейських інституцій
щодо відновлення процесу соціально-економічної конвергенції в ЄС

Міжнародна інституція; рік публікації дослідження	Рекомендації щодо ключових напрямів і сфер відновлення конвергенції							
	Держуправління, правова система	Торгівля	Підприємництво	Інновації, у т.ч. соціальні	Державні фінанси	Банківська система	Зайнятість	Розвиток людського капіталу
Світовий банк, 2012 р.	+	+	+	+	+	–	+	+
Світовий банк, 2018 р.	+	–	+	+	+	–	+	+
МВФ, 2014 р.	+	–	–	–	+	+	+	+
МОП, 2016 р.	+	–	–	+	–	–	+	+
Єврокомісія, 2015–2018 рр.	+	–	+	+	+	+	+	+

Джерело: складено автором на основі: Golden growth: restoring the lustre of the European economic model / World Bank. 2012. 494 p.; Growing United: Upgrading Europe's convergence machine / World Bank. 2018. 154 p.; Building a social pillar for European convergence / International Labour Office. 2016. 73 p.; 25 Years of Transition: Post-Communist Europe and the IMF / International Monetary Fund. 2014. 62 p.; White Paper on the future of Europe. Reflections and scenarios for the EU27 by 2025 / European Commission. March 2017. 31 p.; Monitoring the implementation of the European Pillar of Social Rights. Communication from the Commission to the European Parliament, the Council and the European Economic and Social Committee. COM(2018) 130 final / European Commission. 13.03.2018. 13 p.

Саме соціальній складовій конвергенції держав-членів починає приділяти посилену увагу Євросоюз, де в останні роки соціальні питання стали одними з пріоритетних у посткризовому порядку денному і проявилася чітка необхідність в оновленні соціального виміру єдиної Європи. Доведено, що головними причинами цього є: по-перше, криза моделі держави загального добробуту та, зокрема, Європейської соціальної моделі, її функціональна деформація та перетворення з «генератора суспільного добробуту» на «генератор криз» у Співтоваристві; по-друге, недосконалість діючої моделі розширення Євросоюзу – моделі гнучкої інтеграції, що дає можливість отримати євротенство навіть при неготовності до інтеграції окремих сфер розвитку країни-претендента (майже двократне збільшення кількості учасників ЄС протягом 2004–2007 рр. при низькому соціальному розвитку новоінтегрованих держав зумовило необхідність підвищення рівня життя у країнах-реципієнтах за рахунок країн-донорів і відповідного звуження можливостей соціальної підтримки населення останніх); по-третє, розгортання процесів соціальної дивергенції країн-членів, що прямо

суперечить цілям забезпечення їх всебічної інтеграції та соціальної згуртованості. За даними Євростату, в 2017 р. за показником реального ВВП на душу населення (за ПКС) розрив між найбагатшою і найбіднішою країнами ЄС становив 5,1 раза – якщо показник Люксембургу (75,8 тис. євро) відносно середньоєвропейського рівня (29,9 тис. євро) сягав 253%, то показник Болгарії (14,7 тис. євро) – лише 49%. Показник частки населення, яка зазнає ризику бідності та соціального відторгнення, у 2017 р. коливався від 38,9% у Болгарії, 35,5% – у Румунії та 34,8% – у Греції, до 15,7% – у Фінляндії та 12,2% – у Чехії, тобто «розкид» сягав 2–3 рази.

За підсумками 2015 р. (дані Євростату), витрати бюджету на соціальний захист населення у розрахунку на одного отримувача (за ПКС) у Люксембурзі сягали 18,5 тис. євро; у Данії, Нідерландах та Австрії становили від 10,7 до 14,7 тис. євро; у Бельгії, Німеччині, Франції, Швеції та Фінляндії – від 10,1 до 12,1 тис. євро; в Ірландії, Італії, Іспанії та Великій Британії – від 5,4 до 8,8 тис. євро; у Чехії, Греції, Угорщині, Португалії, Словенії, Словаччині, на Кіпрі та Мальті – від 2,2 до 4,5 тис. євро; у Польщі, Литві, Естонії та Хорватії – від 1,8 до 2,2 тис. євро; у Латвії, Румунії та Болгарії – лише 1,1–1,6 тис. євро. Різниця між кращими та гіршими показниками бюджетного соціального інвестування є 9–16-кратною, що, відповідно, обумовлює значні міжкраїнні диспропорції у соціальній «віддачі» таких інвестицій в Євросоюзі.

Показано, що дієвими інструментами ЄС у подоланні соціальної дивергенції та стимулюванні соціальної конвергенції країн-членів є політика згуртування та політика зайнятості. Хоча за 30-річний період упровадження політика згуртування довела свою ефективність, нині Європейська Комісія її модернізує, вважаючи, що з моменту вступу в ЄС у 2004 р. країни ЦСЄ отримали непропорційно масштабні вигоди від політики згуртування порівняно з іншими її учасниками, та пропонуючи в бюджеті ЄС на 2021–2027 рр. перерозподілити понад 30 млрд євро, скоротивши фінансування центрально- та східноєвропейських країн на 22–24% і одночасно збільшити підтримку Греції (на 8%), Італії (на 6,4%) та Іспанії (на 5%). Згідно з проектом Єврокомісії, у зазначеному періоді, порівняно з бюджетним періодом 2014–2020 рр., загальний обсяг бюджетних коштів ЄС, виділених з фондів згуртування, для Угорщини, Чехії, Естонії та Литви скоротиться на 24% для кожної, Польщі – на 23%, Словаччини – на 22%, Латвії – на 13%, Словенії – на 9%, Хорватії – на 6%. Водночас обсяги фінансування Болгарії та Румунії мають зрости на 8% для кожної.

Загальноєвропейська політика зайнятості докризового періоду не змогла забезпечити національні ринки праці від значних шоків впливів кризи 2008–2009 рр., що підтверджує «стрибок» рівня безробіття, особливо молодіжного, значне поширення нестандартних форм зайнятості та затяжний період посткризового відновлення сфери зайнятості у переважній кількості країн ЄС. Лише на початку 2018 р. Єврокомісія за даними моніторингу комплексу індикаторів засвідчила досить стале поліпшення стану європейських ринків праці та спрогнозувала закріплення цих позитивних тенденцій. Проте упродовж

останніх років зберігається значний регіональний диспаритет в оплаті та продуктивності праці європейських найманих працівників. У першому півріччі 2018 р. розмір мінімальної щомісячної заробітної плати в Болгарії (261 євро) і Люксембурзі (1999 євро) відрізнявся майже у 8 разів, а відносний рівень їх продуктивності праці (відповідно, 45,7% і 160,8% аналогічного середньоєвропейського показника) – в 3,5 рази.

Посткризова політика зайнятості ЄС також має невисоку ефективність, а тому у 2016 р. МОП надала відповідні рекомендації щодо активізації Євросоюзом реформ, спрямованих на підвищення продуктивності праці, стимулювання виробничих і соціальних інвестицій, розвитку людського капіталу та ін., підкреслюючи, що саме це сприятиме соціально-економічній конвергенції держав-учасниць. Однак у середньостроковій перспективі усунення або навіть відчутне згладжування існуючих сьогодні міжкраїнних відмінностей у сфері зайнятості та ринків праці ЄС видається малоімовірним, зважаючи на такі загальні чинники, як: вплив тривалої економічної рецесії, обмеженість бюджетних можливостей і невирішеність інституційних проблем Європейського Союзу. На національному рівні основний лімітуючий вплив чинять чинники, що стосуються посилення трудової міграції, браку фінансування активної політики зайнятості, а також слабкості інститутів ринку праці та соціального партнерства в більшості новоінтегрованих країн і у базових країнах півдня Європейського Союзу.

Новим інструментом ЄС зі стимулювання конвергенційних процесів стала Європейська опора соціальних прав, ухвалена наприкінці 2017 р., яка містить 20 ключових принципів і правил, що охоплюють сфери зайнятості, соціального та пенсійного страхування, соціального захисту, освіти, охорони здоров'я, соціального діалогу, соціальної інклюзії тощо. За заявою Єврокомісії, Європейська опора соціальних прав має стати ідеологічною базою для прискорення процесу соціальних реформ у ЄС, слугувати компасом для відновлення конвергенції в Єврозоні та в цілому сприяти побудові соціально справедливої Європи. Практична реалізація Європейської опори соціальних прав ускладнена ризиками та викликами, які, за оцінкою італійського Інституту соціальних досліджень, стосуються існуючого дефіциту соціальних інвестицій у ЄС, у тому числі інвестицій у людський капітал, сприяння зайнятості (особливо для молоді), розвиток соціальної інфраструктури, охорону здоров'я, підтримку наукових досліджень та соціальних інновацій.

Підкреслено, що, враховуючи очікувані зміни соціального порядку денного ЄС, а також необхідність виконання Україною соціальних зобов'язань Угоди про асоціацію між нею та Європейським Союзом, нагального вирішення потребує низка складних євроінтеграційних завдань, які головним чином стосуються подолання тренду соціальної дивергенції України та ЄС, що сформувався в останні роки. Його ілюструють наведені нижче дані.

Згідно з даними МВФ, показник ВВП на душу населення України за період 1991–2016 рр. збільшився у півтора рази, але досягнувши максимуму в 2013 р. (3969 дол. США), потім відчутно обвалився та може повернутися на ці позиції лише як мінімум через десятиліття – приблизно до 2023 р. (табл. 3).

Динаміка ВВП на душу населення країн ЄС і України за 1991–2017 рр. (факт)
і на період до 2023 р. (прогноз), дол. США, у поточних цінах

Країна	1991	2000	2010	2013	2016	2017	2023
Данія	27053	30799	58177	61326	53774	56444	77408
Франція	22517	23313	42249	44105	38205	39869	53839
Чехія	нд	5998	19831	19913	18506	20152	33623
Латвія	нд	3334	11228	14952	14009	15547	25716
Угорщина	3350	4628	13074	13645	15531	15531	21980
Польща	2101	4476	12602	13777	13823	13823	20980
Румунія	1249	1670	8212	9568	10757	10757	18521
Болгарія	224	1614	6744	7696	7496	8064	12166
Україна	1490	664	2983	3969	2199	2583	4216
Співвідношення показників України та:							
Франції, %	6,6	2,8	7,1	9,0	5,8	6,5	7,8
Польщі, %	70,9	14,8	23,7	28,8	15,9	18,7	20,1

нд – нема даних

Джерело: World Economic Outlook Database / IMF. April 2018. URL: <https://www.imf.org/...>; розрахунки автора.

Порівняльна оцінка показує, що розриви подушного доходу України та окремих країн ЄС скорочувалися з 2000 р. до 2013 р. включно, потім в Україні відбувся різкий стрибок рівня бідності й за підсумками 2017 р. величина її ВВП на душу населення становила лише 6,5% від аналогічного показника Франції і 18,7% – від показника Польщі. Очевидно, що Україні потрібно буде подолати досить довгий конвергенційний шлях для відчутного зближення і з новоінтегрованими країнами ЄС, і тим більше – з його високорозвиненими державами.

У п'ятому розділі – «Умови, стан і державна політика забезпечення соціально-економічної конвергенції України та ЄС» – обґрунтовано ключові чинники досягнення Україною позитивних конвергенційних ефектів; розроблено теоретичну конструкцію пастки дивергентності та виявлено ризики її формування у процесі європейської інтеграції України; шляхом побудови економетричних моделей зроблено оцінку процесів соціально-економічного конвергування України та Євросоюзу за ретроспективний період 2000-2017 рр.; розроблено рекомендації щодо переходу України від традиційної соціальної політики до політики соціальної якості як інструменту її конвергенційного зближення з ЄС.

Акцентовано увагу, що процес європейської інтеграції повною мірою відіграє роль стимулюючого механізму конвергенційних процесів у Євросоюзі, й у цьому контексті забезпечення конвергенції соціально-економічних систем України та ЄС має вирішальне значення для перспектив євроінтеграції нашої держави. Зазначено про знакові події у новітній євроінтеграційній історії нашої держави: ратифікацію у вересні 2014 р. Угоди про асоціацію між Україною та Європейським Союзом; започаткування з січня 2016 р. поглибленої і всеохоплюючої Зони вільної торгівлі між Україною та ЄС; надання українським громадянам з червня 2017 р. права на безвізовий в'їзд до ЄС; внесення наприкінці лютого 2019 р. змін до Конституції України щодо закріплення стратегічного

курсу держави на набуття повноправного членства України в Європейському Союзі. Підкреслено, що зроблені законодавчі кроки потребують практичного наповнення і конкретних дій щодо забезпечення ефективності внутрішніх економічних та інституційних реформ, прискорення структурних реформ на основі інвестиційно-інноваційної моделі, а також запуску і підтримання конвергенційних процесів з Євросоюзом.

На шляху євроінтеграційного просування України виникають три види бар'єрів: структурні; інституційні; соціальні. Виявлено найбільш вагомі ризики ендогенного та екзогенного походження у процесі соціально-економічної конвергенції України та ЄС. До основних ендогенних (внутрішніх) ризиків віднесено: 1) негативні наслідки глибокої внутрішньої соціально-економічної кризи, що виявилась наприкінці 2013 р. та чіткі ознаки виходу з якої з'явилися лише у 2017 р., та зниження під її впливом міжнародної конкурентоспроможності України; 2) низькі темпи економічного відновлення та складність виходу країни на траєкторію сталого зростання; 3) слабкий потенціал України для заміщення у зовнішній торгівлі втрачених ринків СНД і розширення присутності на ринках ЄС; 4) довготривалість воєнного конфлікту та масштабність надзвичайно складної соціально-гуманітарної ситуації на Донбасі, гострота проблем, пов'язаних із соціальною підтримкою та реінтеграцією 1,4 млн внутрішньо переміщених осіб; 5) розвиток негативних демографічних процесів, пов'язаних із постарінням і скороченням населення; 6) слабкість і деформованість інститутів, необхідних для успішної конвергенції української та європейської систем соціального розвитку, насамперед інститутів державного регулювання та стратегічного планування, інститутів ринків соціального профілю – ринку праці, ринку соціальних послуг та ін., інститутів пенсійного та соціального страхування, інститутів соціального забезпечення та соціального захисту, інститутів соціального партнерства і громадського контролю.

Серед головних екзогенних (зовнішніх) ризиків виділено такі: 1) посилення турбулентності глобальної економіки, частоти її кризових станів; 2) відсутність офіційно закріплених чітких перспектив вступу України до ЄС, що унеможливорює її доступ у майбутньому до такого механізму конвергенції, як підтримка за допомогою структурних фондів і програм політики згуртування Євросоюзу; 3) формування гіперзалежності України від зовнішнього фінансування (кредитних коштів МВФ та ін. міжнародних фінансових організацій); 4) ресурсна обмеженість Євросоюзу для прискорення інтеграції країн-претендентів; 5) наростання тенденцій дезінтеграції в Європі після ухвалення Великою Британією рішення про вихід зі складу ЄС (офіційно має бути завершений у 2019 р.); 6) значна трансформація Європейської соціальної моделі; 7) пріоритет економічної інтеграції в ЄС над соціальною, що обумовлює ситуацію, за якої нові країни-учасниці з низькими соціальними стандартами стають більш конкурентоспроможними за критерієм виробничих витрат (так зване явище соціального демпінгу), що є для них демотиватором до підвищення державних соціальних стандартів.

Розроблено теоретичну конструкцію та сформульовано поняття «пастки дивергентності», яку можна розглядати як синтез пастки бідності та пастки неконвергентності (рис. 2). У загальному випадку в пастку дивергентності ризикує потрапити країна, що вже перебуває у пастці бідності, і, через дію штучних або об'єктивно існуючих обмежувачів її економічного зростання, не здатна конвергувати з більш розвиненими державами.

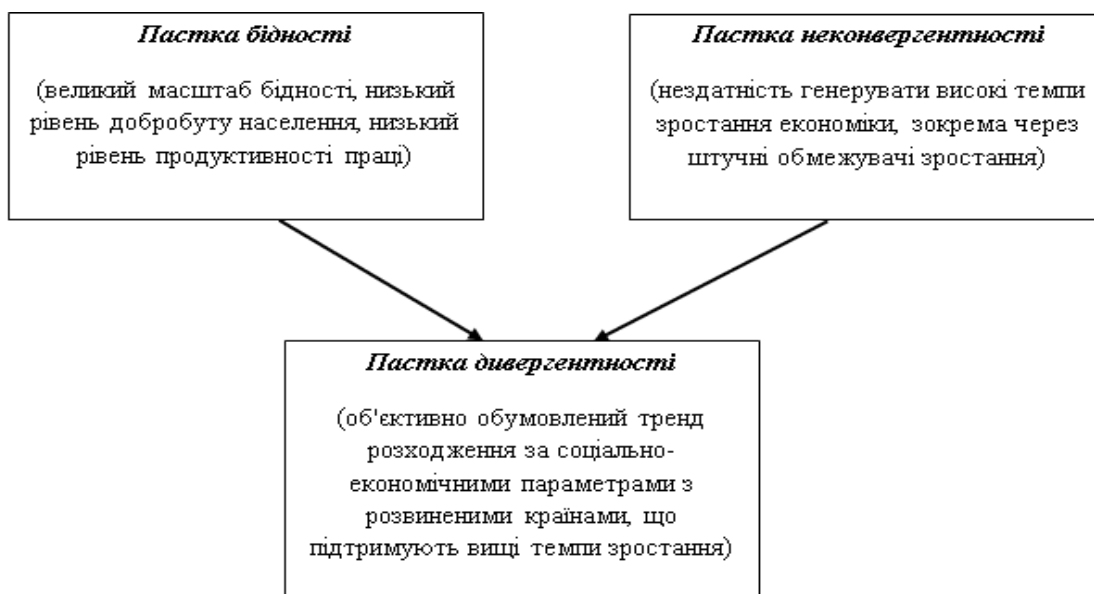


Рис. 2. Формування пастки дивергентності на основі пасток бідності й неконвергентності

Джерело: розробка автора.

Аргументовано тривале перебування України в пастці бідності та показано макrorівневий зріз бідності держави за величиною добробуту домогосподарств, яка фахівцями фінансового консорціуму "Credit Suisse" оцінюється за розміром ринкової вартості активів, що припадає на одного повнолітнього учасника домогосподарства. Упродовж останніх років Україна перебуває серед лідерів країн Європи за рівнем бідності домогосподарств, а порівняльний аналіз даних за 2010–2017 рр. засвідчує, що з моменту стрімкого зростання бідності в Україні у 2014 р. рівень добробуту вітчизняних домогосподарств опустився до позначки відповідно 0,4% і 4,3% від аналогічних показників Франції та Польщі (табл. 4).

Зазначено, що на сьогодні одним з пріоритетів вітчизняної політики постає визначення шляхів і механізмів подолання пастки бідності, особливо з огляду на стійкі ризики переходу України до моделі асоціальної держави. Означено, що Україна має нагально вирішувати завдання щодо забезпечення соціальної та економічної інклюзії, аби не допустити реалізації негативного сценарію, що передбачає масштабний відхід від принципів соціальної справедливості, який у перспективі може призвести до деформації соціальних інституцій, демонтажу моделі соціальної держави та повторного (після 1990-х років) отримання українським суспільством "соціальної травми" трансформацій.

Динаміка добробуту домогосподарств у Франції, Польщі та Україні
у 2010–2017 рр., тис. дол. США на одного повнолітнього

Рік	Франція	Польща	Україна	Співвідношення показників України та:	
				Франції, %	Польщі, %
2010	281,9	26,0	2,9	1,0	11,2
2011	279,2	23,3	3,6	1,3	15,5
2012	275,3	27,1	3,6	1,3	13,3
2013	286,6	30,7	3,6	1,2	11,7
2014	255,5	26,0	1,8	0,7	6,9
2015	237,0	23,4	1,3	0,5	5,6
2016	244,6	23,8	1,2	0,5	5,0
2017	263,4	28,1	1,2	0,4	4,3

Джерело: Global Wealth Databook 2017 / Credit Suisse Research Institute. 2017. 164 p. P. 33-56, 73-104; розрахунки автора.

Доведено, що при збереженні негативної соціальної динаміки і незмінності соціально-економічних пріоритетів держави, Україна в процесі євроінтеграції ризикує потрапити в пастку дивергентності. Обґрунтовано п'ять основних чинників, які закріплюють дивергенцію України та ЄС у довгостроковій перспективі, і, по суті, обумовлюють надвисокі ризики потрапляння України в пастку дивергентності:

- борговий чинник, дія якого безпосередньо пов'язана з прийняттям Україною у 2015 р. умов реструктуризації частини державного боргу, що істотно обмежують темпи зростання її ВВП (постанова Кабінету Міністрів України № 912 від 11 листопада 2015 р. (зі змінами) «Про здійснення у 2015 році правочинів з державним та гарантованим державою боргом з метою його реструктуризації і часткового списання»);

- капіталізаційний чинник. Звернено увагу, що у контексті забезпечення конвергенції з ЄС Україна характеризується неприйнятно низьким рівнем капіталізації економіки, який складає лише 15-16% ВВП, тоді як для переходу в режим модернізації він має наблизитися до 25% ВВП;

- інноваційно-технологічний чинник, який має хронічно незначну вагу в макроекономічному розвитку країни і, за прогнозами Інституту економіки та прогнозування НАН України, зумовлює збереження в найближчій перспективі значного розриву її ВВП – на рівні 20–25%;

- чинник трудової міграції з України. Обґрунтовано, що масштаби і сталий характер цього явища обумовлюють значущі втрати внутрішнього потенціалу зростання ВВП держави;

- демографічний чинник. Показано розгортання глибокої демографічної кризи в державі – за прогнозними оцінками ООН, до 2050 р. Україна увійде до п'ятірки країн світу з найвищими темпами скорочення населення.

Розроблено концептуальні підходи державного регулювання, спрямовані на мінімізацію ризиків потрапляння України до пастки дивергентності, що базуються на переході країни до ендогенно орієнтованої моделі розвитку, яка передбачає

визначальну роль внутрішнього кінцевого попиту, розширення внутрішнього ринку, посилення внутрішньої конкуренції для динаміки економічного зростання в довгостроковій перспективі. Запропоновані концептуальні підходи державної політики безпосередньо пов'язані зі структурними особливостями пастки дивергентності і мають на меті подолання пасток бідності й неконвергентності, що є основними її компонентами.

Означені концептуальні підходи державного регулювання щодо мінімізації ризиків потрапляння України до пастки дивергентності ґрунтуються на розробках Інституту економіки та прогнозування НАН України та передбачають, зокрема, забезпечення ефективності інституційних перетворень, прискорення інноваційно-інвестиційної модернізації та структурно-технологічного оновлення, підтримку (зокрема в межах державно-приватного партнерства) створення та впровадження інновацій, включно із соціальними інноваціями, посилення соціального захисту і підвищення якості життя населення, удосконалення системи оплати праці й розвиток сфери соціально-трудова відносин на основі розробленої МОП концепції гідної праці, забезпечення справедливішого розподілу доходів у суспільстві, збільшення частки середнього класу, урегулювання воєнного конфлікту на Донбасі та забезпечення постконфліктного соціально-економічного розвитку постраждалих територій, подолання боргової залежності держави, безповоротний злам негативного демографічного тренду та тенденції прискореної трудової міграції з України.

Запропоновано низку першочергових кроків для подолання суперечностей соціально-економічної конвергенції України та ЄС, що передбачають внесення відповідних коректив до вітчизняної законодавчо-правової бази, а саме до:

- Середньострокового плану пріоритетних дій Уряду до 2020 року, затвердженого розпорядженням Кабінету Міністрів України № 275-р від 03.04.2017 р., – у частині визначення забезпечення соціально-економічної конвергенції України та ЄС як пріоритетного напрямку діяльності Уряду;

- Плану заходів з виконання Угоди про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони, затверджений постановою Кабінету Міністрів України № 1106 від 25.10.2017 р., – у частині імплементації до вітчизняного законодавства норм, що стосуються розробки національних програм соціально-економічної конвергенції з ЄС, визначених документом «Технічні характеристики реалізації Пакту стабільності і зростання та керівні принципи щодо форми та змісту Програм стабільності та конвергенції», який схвалено Радою міністрів Євросоюзу з питань економіки та фінансів (ECOFIN) у вересні 2010 р. (на основі Регламентів Ради ЄС № 1466/97 від 07.07.1997 р. та № 1055/2005 від 27.06.2005 р.);

- Стратегії подолання бідності, затвердженої розпорядженням Кабінету Міністрів України № 161-р від 16.03.2016 р., – у частині коригування цільових показників бідності в Україні на період до 2020 року і заходів державної політики щодо досягнення скоригованих показників, а також пролонгації самої Стратегії подолання бідності на довгостроковий (щонайменше десятирічний) період;

- Положення про Державну службу статистики України, затвердженого постановою Кабінету Міністрів України № 481 від 23.09.2014 р., – у частині доповнення переліку завдань, покладених на Державну службу статистики України, завданням такого змісту: «організація та проведення статистичних спостережень за процесом соціально-економічної конвергенції України та Європейського Союзу»;

- Закону України «Про засади внутрішньої і зовнішньої політики» № 2411 від 01.07.2010 р., – у частині визначення соціально-економічної конвергенції України та Євросоюзу як однієї з ключових засад внутрішньої політики держави;

- Закону України «Про національну безпеку України» № 2469 від 21.06.2018 р., – у частині законодавчого закріплення категорій «демографічна безпека держави» та «соціальна безпека держави», а також регламентації державного регулювання процесів, пов'язаних з їх забезпеченням;

- Закону України «Про державні цільові програми» № 1621 від 18.03.2004 р. – у частині розширення класифікації державних цільових програм за рахунок демографічних програм, що передбачають розв'язання проблем, пов'язаних із подоланням негативного демографічного тренду розвитку України;

- Закону України «Про зовнішню трудову міграцію» № 761 від 05.11.2015 р. – у частині розширення переліку напрямів державної політики України у сфері зовнішньої трудової міграції за рахунок такого напрямку як: «здійснення заходів із запобігання неконтрольованій динаміці зовнішньої трудової міграції та досягнення нею обсягів, які становлять загрозу нарощенню трудового та економічного потенціалу держави, а також досягненню сценарних показників Прогнозів економічного і соціального розвитку України, схвалених Урядом»;

- постанови Кабінету Міністрів України «Про здійснення у 2015 році правочинів з державним та гарантованим державою боргом з метою його реструктуризації і часткового списання» № 912 від 11.11.2015 р., – у частині перегляду умов реструктуризації частини державного боргу України, зокрема, вилучення умов, що жорстко прив'язують зростання обсягів ВВП країни до розміру виплат за державним боргом і, таким чином, дестимулюють забезпечення високих темпів зростання національної економіки.

Шляхом побудови економетричних моделей (на основі лог-лінійної регресії) за період 2000–2017 рр. оцінено показник β -конвергенції для України і Євросоюзу та виявлено наявність їх дивергенції у 2014–2017 рр. Для оцінки σ -конвергенції зроблено обчислення відповідних коефіцієнтів варіації для окремих соціальних і демографічних показників України та ЄС і підтверджена їх дивергенція у період 2014–2017 рр. (табл. 5).

Таким чином, і за відповідними аналітичними та статистичними оцінками, і за результатами економіко-математичного моделювання доведено необхідність пріоритетного урахування соціальних чинників у політиці державного регулювання, орієнтованій на подолання соціально-економічної дивергенції та стимулювання конвергенційного зближення України та Європейського Союзу.

Основні результати моделювання β -конвергенції (дивергенції)
між Україною та ЄС за період 2000–2017 рр.

Період	Україна та ЄС-28			Україна та ЄС-13		
	β -коефіцієнт (значення t- статистики)	R ² регресійної моделі (надійність)	Тип конвергенції/ дивергенції	β -коефіцієнт (значення t- статистики)	R ² регресій- ної моделі	Тип конвергенції/ дивергенції
2000– 2017 рр.	–0,0198 (–4,53)	0,4327 (43,3%)	Дуже слабка конвергенція	–0,0268 (–4,11)	0,6015 (60,2%)	Слабка конвергенція
2014– 2017 рр.	0,0532 (9,67)	0,7762 (77,6%)	Чітка дивергенція	0,0471 (2,81)	0,4399 (44,0%)	Слабка дивергенція

Примітка: економетричні розрахунки зроблено з 95%-м рівнем статистичної значущості коефіцієнтів моделі. Формалізацію розрахунків здійснено з урахуванням підходів, викладених у праці: Либман А.М. Роль экономической интеграции и дезинтеграции на постсоветском пространстве: количественный анализ. Проблемы прогнозирования. 2006. № 5. С. 63.

Джерело: розрахунки автора згідно з даними Держстату, НБУ та Євростату.

Розроблено механізм переходу у вітчизняному державному регулюванні від традиційної соціальної політики до політики соціальної якості, яка спирається на засади інклюзивного зростання та соціальної справедливості. Упровадження цього механізму здійснюється за двома напрямками: перший – це розширення макроекономічного «вікна можливостей», яке пов'язане зі структурною оптимізацією та підвищенням рівня продуктивності національної економіки; другий – це створення інституційного середовища, необхідного для реалізації концепції соціальної якості.

Перший зазначений напрям потребує комплексних окремих наукових розвідок, які будуть продовженням цього дослідження. За другим напрямом, пов'язаним із упровадженням в Україні підходів соціальної якості, надано рекомендації щодо реалізації таких першочергових кроків: удосконалення системи державного управління, у тому числі посилення функції державного стратегічного планування соціального розвитку країни; зміна ідеології та підходів державного соціального програмування та програмно-цільового бюджетування у соціальній сфері України; корекція вітчизняної прогнозно-моніторингової системи виконання різнорівневих програм соціального розвитку, у тому числі державних цільових соціальних програм; створення законодавчого підґрунтя, необхідного для упровадження політики соціальної якості в Україні, яке має бути гармонізоване із законодавчо-правовою базою ЄС і профільних міжнародних організацій тощо.

ВИСНОВКИ

У дисертаційній роботі на основі теоретичних узагальнень здійснено розв'язання важливої науково-прикладної проблеми щодо розкриття теоретико-методологічних засад і розроблення практичних механізмів управління національним господарством України, спрямованих на забезпечення соціально-економічної конвергенції з Європейським Союзом. Це дало змогу сформулювати такі висновки концептуально-теоретичного, методологічного та науково-практичного характеру.

1. Регулювання соціально-економічної конвергенції України у процесі її євроінтеграції перебуває у стадії становлення. Реалізація ефективної для України соціально-економічної конвергенції з ЄС потребує теоретико-методологічних обґрунтувань та дієвих механізмів для ухвалення якісних управлінських рішень у цій сфері. Пізнання сутності, змісту та особливостей соціально-економічної конвергенції, оцінка відповідних управлінських механізмів її забезпечення, є необхідними вимогами реалізації національних економічних інтересів у процесі євроінтеграції.

Теорія соціально-економічної конвергенції була започаткована у 40-х роках ХХ ст. працями видатного російсько-американського ученого Питирима Сорокіна, її ретроспективна періодизація за критерієм пріоритетності факторів конвергенції дає можливість виділити чотири етапи її формування та розвитку: перший, що припадає на середину 1940-х років – 1950-ті роки; другий етап, що охоплює 1960-ті – 1970-ті рр.; третій етап – 1980-ті – 1990-ті рр.; четвертий етап, який розпочався з 2000-х рр. Акценти у регулюванні конвергенційних процесів розставляються з урахуванням притаманних кожному етапу визначальних чинників і відповідних їм механізмів соціально-економічної конвергенції. За своєю суттю соціально-економічна конвергенція представляє собою процес, що характеризує зближення параметрів соціально-економічного розвитку різних гео економічних суб'єктів (регіонів однієї держави, країн або ж регіонів світу), що відбувається в контексті руху суб'єктів-аутсайдерів до більш високих стандартів і норм, які демонструють суб'єкти-лідери. При цьому протилежним за змістом зазначеному явищу є процес соціально-економічної дивергенції, який, відповідно, передбачає розходження параметрів їх соціально-економічного розвитку.

2. Державна політика повинна спрямовуватися на врахування конвергенційно-дивергенційної природи глобалізації на етапі постіндустріального розвитку. Саме постіндустріальна глобалізація породжує нові загрози та виклики для національних соціально-економічних систем, особливо трансформаційного типу, які лише через механізми інтеграції та використання інтеграційних переваг можуть зберігати (посилювати) свою міжнародну конкурентоспроможність і потенціал розвитку. Попередження та мінімізація цих загроз та надання гідних відповідей на виклики досягається використанням комплексних інтеграційних переваг, стимулюванням розвитку та зміцненням міжнародних конкурентних позицій країн-учасниць виступає їх соціально-економічна конвергенція. Забезпечення соціально-економічної конвергенції з Євросоюзом є невід'ємною умовою повноцінної європейської інтеграції України, що 2014 р. ратифікувала Угоду про асоціацію з Європейським Союзом, а 2019 р. конституційно закріпила стратегічний курс держави на набуття повноправного членства в цьому інтеграційному об'єднанні.

3. Національні стратегічні пріоритети повинні враховувати зміст, специфіку, механізми реалізації та ефективність упровадження європейських стратегій розвитку. Реалізація довгострокових Стратегій зростання і зайнятості ЄС (а саме Лісабонської стратегії та Стратегії «Європа-2020») і таких спеціальних інструментів євроінтеграції, як політика розширення (Enlargement Policy) та

політика згуртування (Cohesion Policy) сприяли значній економічній, фінансовій, технологічній і помітній інституційній конвергенції країн – членів ЄС, проте у більшості випадків не забезпечили їх соціальної конвергенції. Подолати цю конвергенційну «прогалину» планується за рахунок упровадження Європейської опори соціальних прав (з кінця 2017 р.), модернізації політики згуртування та задіяння інших інструментів оновлення соціального виміру Євросоюзу.

4. Для України при формуванні державного регулювання євроінтеграційних процесів доцільно встановити межі його ефективності та врахувати взаємодію таких чинників, як: значна диференціація рівнів і потенціалів соціально-економічного розвитку держав – учасниць ЄС; соціальна конфліктогенність процесів імплементації західноєвропейських цінностей у країнах ЦСЄ; негативні глобалізаційні та інші впливи, що обумовлюють зниження конкурентоспроможності країн-членів і Євросоюзу загалом; неефективність діючої моделі гнучкої інтеграції, що веде до посилення неоднорідності, порушення внутрішньої солідарності та формування дезінтеграційних тенденцій у Європейському Союзі; вплив внутрішніх інституційних деформацій (тіньова економіка, корупція тощо), що нівелює позитивну дію євроінтеграції як інституту розвитку; відсутність законодавчо закріплених на рівні ЄС єдиних соціальних стандартів, що значимо впливає на соціальну дезінтеграцію країн-учасниць.

Одночасно необхідно забезпечити формування акомодативної політики України, спрямованої на обмеження: застосування адміністративних заходів у антиінфляційній політиці; подолання залежності від зовнішнього фінансування; мінімізацію зовнішніх запозичень вітчизняного корпоративного сектора та держави; обґрунтування темпів зростання зарплат, що співвідносяться з темпами зростання продуктивності праці; помірне зростання цін на основні енергоресурси та пролонгація достатнього адаптаційного періоду для їх споживачів.

5. При формуванні Україною державних стратегій підтримки соціально-економічної конвергенції доцільно використати консолідований підхід міжнародних інституцій (Міжнародного валютного фонду, Світового банку, Міжнародної організації праці) та Європейської Комісії щодо реалізації основних напрямів посткризового перезапуску конвергенційних процесів у об'єднаній Європі. Ними мають стати інституційний, макрофінансовий, інноваційний та соціальний напрями, причому забезпечення/прискорення конвергенції у соціальній сфері розвитку є пріоритетним.

Головними причинами проконвергенційного перегляду соціального порядку денного ЄС та оновлення його соціального виміру слід вважати: по-перше, кризу моделі держави загального добробуту та, зокрема, Європейської соціальної моделі; по-друге – недосконалість діючої моделі розширення Євросоюзу, а саме моделі гнучкої інтеграції, що дає можливість отримати єврочленство навіть за неготовності окремих сфер розвитку країни-претендента до інтеграції; по-третє, це розгортання процесів соціальної дивергенції (тобто розходження соціальних параметрів розвитку) країн-учасниць, що прямо суперечить цілям забезпечення їх всебічної інтеграції та соціальної згуртованості.

6. У контексті досягнення цілей Угоди про асоціацію між Україною та Євросоюзом, а також конституційно закріпленої мети набуття єврочленства, одним з пріоритетів вітчизняної державної політики виступає забезпечення соціально-економічної конвергенції України та ЄС. При цьому слід враховувати чинники, які синергетично генерують основні ризики виконання цього пріоритету, а саме:

- чинники ендогенного походження, зокрема: низькі темпи економічного відновлення та складність виходу України на траєкторію сталого зростання; слабкий потенціал України для заміщення у зовнішній торгівлі втрачених ринків СНД і розширення присутності на ринках Європейського Союзу; довготривалість воєнного конфлікту та масштабність надзвичайно складної соціально-гуманітарної ситуації на Донбасі; розвиток демографічних процесів, пов'язаних з постарінням і скороченням населення; слабкість чи деформованість інститутів соціального розвитку;

- чинники екзогенного походження: посилення турбулентності глобальної економіки, частоти її кризових станів; відсутність офіційно закріплених чітких перспектив вступу України до ЄС; формування залежності України від зовнішнього фінансування; ресурсна обмеженість Європейського Союзу для прискорення інтеграції країн-претендентів; пріоритет економічної інтеграції в ЄС над соціальною.

7. У переліку державних пріоритетів України, визначених планами дій українського уряду, є людський капітал – найбільш дієвий чинник соціально-економічної конвергенції у постіндустріальному суспільстві за впливом на процеси економічного зростання, а також на інституційні та суспільні зміни. Побудовані на цьому підґрунті економіко-математичні моделі конвергенції соціально-економічних систем України та Євросоюзу підтверджують вагому дію соціальної складової конвергенційних процесів та існування соціальної дивергенції між Україною і ЄС, а також доводять необхідність забезпечення ефективного впливу держави через відповідні інструменти державної політики на посилення соціальної складової, а також подолання соціальної дивергенції України та Євросоюзу.

8. При формуванні державної політики, орієнтованої на забезпечення соціально-економічної конвергенції України та ЄС, доцільно використовувати механізм переходу України від традиційної соціальної політики до політики соціальної якості, який включає дві ключові ланки: по-перше, розширення макроекономічного «вікна можливостей», пов'язане зі структурною оптимізацією та підвищенням рівня продуктивності національної економіки; по-друге, створення інституційного середовища, необхідного для реалізації концепції соціальної якості, що передбачає такі першочергові кроки: удосконалення системи державного управління, у т. ч. посилення функції державного стратегічного планування соціального розвитку країни; зміну ідеології та підходів державного соціального програмування та програмно-цільового бюджетування у соціальній сфері України; корекцію вітчизняної прогнозно-моніторингової системи виконання різнорівневих програм соціального розвитку, у т. ч. державних

цільових соціальних програм; створення законодавчого підґрунтя, необхідного для упровадження політики соціальної якості в Україні, яке має бути гармонізоване із законодавчо-правовою базою ЄС і профільних міжнародних організацій; та інше;

9. Для попередження попадання України в пастку дивергентності, що визначається поєднанням пасток бідності та неконвергентності та ґрунтується на взаємообумовленості бідності та низьких темпів зростання економік і взаємозапереченні бідності та високих темпів економічної динаміки, необхідно мінімізувати дію тих чинників, які закріплюють тенденцію соціально-економічної дивергенції України та ЄС у довгостроковій перспективі. Серед них доцільно виокремити такі: борговий, капіталізаційний, інноваційно-технологічний, демографічний та чинник трудової міграції. Саме з урахуванням їх дії та потенційних наслідків слід формувати та впроваджувати механізми регулювання, що має забезпечити уникнення Україною пастки дивергентності та, таким чином, сприяти її конвергуванню з ЄС.

10. Ключовою умовою уникнення пастки дивергентності вбачається перехід України від наявної екзогенно залежної моделі її соціально-економічної трансформації до ендогенно орієнтованої моделі розвитку, що передбачає орієнтацію на внутрішній кінцевий попит, розширення внутрішнього ринку, посилення внутрішньої конкуренції та потребує, зокрема, узгодження і гармонізації цільових орієнтирів стійкого соціально-економічного зростання, поліпшення антикризового регулювання, ефективності інституційних перетворень, прискорення інноваційно-інвестиційної модернізації і структурно-технологічного оновлення, а також суттєвого підвищення якості життя населення.

11. При формуванні вітчизняної проконвергентної державної політики доцільно застосовувати науково обґрунтовані підходи, спрямовані на подолання суперечностей соціально-економічної конвергенції України та Європейського Союзу, а також мінімізації ризиків потрапляння країни до пастки дивергентності (шляхом подолання пасток бідності та неконвергентності), що передбачають відповідне коригування законодавчо-правових та організаційно-управлінських важелів державного регулювання.

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

1. Бурлай Т.В. Соціально-економічна конвергенція: теорія та практика: монографія / НАН України, ДУ "Ін-т екон. та прогнозув. НАН України". Київ, 2019. 364 с.

2. Burlay T. Eurointegration of direction and the divergence trap of Ukraine. *Transformational processes the development of economic systems in conditions of globalization: scientific bases, mechanisms, prospects*: collective monograph in 2 vol. / ed. by M. Bezpartochnyi. Riga: ISMA University (Латвія), 2018. Vol. 2. P. 283–295.

3. Бурлай Т.В. Соціальні аспекти відтворювальної динаміки в контексті процесів соціально-економічної конвергенції. *Відтворювальна динаміка економічних систем: інститути та діяльність* : монографія / за ред. чл.-кор.

Гриценка А.А.; НАН України, ДУ «Ін-т екон. та прогнозув. НАН України». Київ, 2018. С. 444–488. URL: <http://ief.org.ua/docs/mg/297.pdf>

4. Бурлай Т.В. Інституційні трансформації у процесі економічної конвергенції України і ЄС. *Інституційні трансформації соціально-економічної системи України*: монографія / за ред. чл.-кор. НАН України Гриценка А.А.; НАН України, ДУ «Ін-т екон. та прогнозування НАН України». Київ, 2015. С. 270–286.

5. Бурлай Т.В. Державне регулювання інтелектуального капіталу та соціальних інновацій. *Ефективність управління в процесі реформування: макрота мікроекономічний аспекти*: колективна монографія / за наук. ред. проф. Радіонової І.Ф. Київ, 2012. С. 49–69.

6. Бурлай Т.В. Шоки економічної конвергенції та акомодатійна політика новоінтегрованих країн Євросоюзу; Сучасні модельні підходи до макроекономічної оцінки шоків впливів; Прогнозна оцінка змін реального ВВП України внаслідок потенційних шоків впливів на основі короткострокової економетричної моделі. *Економіка України: шоківі впливи та шлях до стабільного розвитку* / за ред. д-ра екон. наук І.В. Крючкової; НАН України, Ін-т екон. та прогнозув. Київ, 2010. С. 249–278; 279–296; 297–304.

7. Бурлай Т.В. Макроструктурна політика: сучасні підходи та досвід трансформаційних країн. *Структурна гармонізація економіки України як чинник економічного зростання* / за ред. д-ра екон. наук І.В. Крючкової. Київ, 2007. С. 463–496.

8. Бурлай Т.В. Системна підтримка і адаптація європейського досвіду з урахуванням специфіки України. *Конкурентоспроможність економіки України: стан і перспективи підвищення* / за ред. д-ра екон. наук І.В. Крючкової. Київ, 2007. С. 386–420.

9. Бурлай Т.В. Макроструктурна політика як виклик для країн, що трансформуються. *Макроструктурна політика та ринкова трансформація: досвід Польщі та України* / за ред. Я. Кліха, І. Крючкової та В. Сіденка. Київ, 2004. С. 54–67.

10. Бурлай Т.В. Сучасні підходи державної політики щодо подолання соціальної несправедливості. *Механізми реконструктивного економічного розвитку та соціальні критерії їх ефективності*: монографічний збірник / за ред. акад. Гейця В.М., чл.-кор. Гриценка А.А.; НАН України, ДУ «Ін-т екон. та прогнозув. НАН України». Київ, 2017. С. 171–189. URL: <http://ief.org.ua/docs/scc/6.pdf>

11. Бурлай Т.В. Принцип соціальної справедливості в державному регулюванні посткризового періоду (у контексті досвіду ЄС). *Реконструктивний економічний розвиток: основні напрями, ефективність і соціальна справедливість*: монографічний збірник / за ред. акад. Гейця В.М., чл.-кор. Гриценка А.А.; НАН України, ДУ «Ін-т екон. та прогнозув. НАН України». Київ, 2016. С. 167–176. URL: <http://ief.org.ua/docs/scc/2.pdf>

12. Бурлай Т.В. Актуальні проблеми зайнятості в новоінтегрованих країнах ЄС. *Інститути зайнятості та безробіття: сучасні тенденції та виклики для*

України: наукова доповідь / за ред. акад. НАН України В.М. Гейця, чл.-кор. НАН України А.А. Гриценка; НАН України, ДУ "Ін-т екон. та прогнозів.". Київ, 2013. С. 7–91.

13. Бурлай Т.В. Ризики формування пастки дивергентності в процесі євроінтеграції України. *Економічна теорія*. 2018. № 3. С. 99–119. [PІНЦ, Index Copernicus, CrossRef].

14. Бурлай Т.В. Оновлення соціального виміру Євросоюзу: причини, підходи ЄС та орієнтири для України. *Економічна теорія*. 2017. № 2. С. 69–83. [PІНЦ, Index Copernicus, CrossRef].

15. Бурлай Т.В. Сучасна політика Євросоюзу в контексті соціальної справедливості. *Економічна теорія*. 2016. № 4. С. 51–64. [PІНЦ, Index Copernicus, CrossRef].

16. Бурлай Т.В. Політика соціальної якості в контексті Угоди про асоціацію між Україною та ЄС. *Економіка і прогнозування*. 2015. № 4. С. 81–95. [RePec, Econlit, Index Copernicus, CrossRef, PІНЦ].

17. Бурлай Т.В. Політика і перспективи згладжування регіональних диспаритетів у сфері зайнятості Євросоюзу. *Економічна теорія*. 2015. № 4. С. 108–115. [PІНЦ, Index Copernicus].

18. Бурлай Т.В. Актуальні проблеми зайнятості в новоінтегрованих країнах ЄС: уроки для України. *Економіка і прогнозування*. 2012. № 2. С. 71–85. [RePec].

19. Бурлай Т.В. Європейська інтеграція як мультисистемний інститут розвитку: переваги і межі ефективності. *Економічна теорія*. 2012. № 3. С. 85–97. [PІНЦ].

20. Бурлай Т.В. Соціальні інновації у процесі економічної конвергенції країн ЄС. *Економічний вісник Національного технічного університету України «Київський політехнічний інститут»*: збірник наукових праць НТУУ «КПІ». 2012. Вип. 9. С. 76–82. [PІНЦ].

21. Бурлай Т.В. Інститут довіри як компонента євроінтеграційної політики країн ЦСЄ. *Економіка і прогнозування*. 2011. № 3. С. 95–113. [RePec].

22. Бурлай Т.В. Шокові ефекти економічної конвергенції в розвитку новоінтегрованих країн ЄС. *Економіка і прогнозування*. 2009. № 2. С. 23–35. [RePec].

23. Бурлай Т.В. Сучасні модельні підходи до оцінки макрофінансових шоків та їх завбачення. *Вчені записки Університету «КРОК»*. 2008. Вип. 17. С. 4–10.

24. Бурлай Т.В. Економіки ЄС і США: позиція у світовому просторі та проблеми реальної конвергенції. *Економіка і прогнозування*. 2005. № 4. С. 32–49. [RePec].

25. Бурлай Т.В. Критерії оцінки перспектив конвергенції перехідних економік. *Економіка і прогнозування*. 2005. № 1. С. 45–64. [RePec].

26. Бурлай Т.В. Особливості методичних підходів до прогнозування змін макроекономічної кон'юнктури. *Економіка і прогнозування*. 2002. № 3. С. 126–148. [RePec].

27. Бурлай Т.В. Економічні трансформації та їх результати в країнах Центрально-Східної Європи у контексті інтеграційних процесів. *Вісник Тернопільської академії народного господарства*. 2002. № 8–1. С. 41–46.
28. Бурлай Т.В. Політика згуртування ЄС як інструмент економічної конвергенції країн-учасниць. *Вчені записки Університету «КРОК»*. 2012. Вип. 31. С. 27–36.
29. Бурлай Т.В. Інституціональне підґрунтя економічної конвергенції в Європейському Союзі. *Вчені записки Університету «КРОК»*. 2012. Вип. 29. С. 12–21.
30. Бурлай Т.В. Конвергенція інтелектуального капіталу країн ЄС і сучасні ініціативи Євросоюзу щодо її прискорення. *Інноваційна економіка*. 2011. № 6 (25). С. 21–27.
31. Бурлай Т.В. Інституційні аспекти гальмування економічної конвергенції країн ЄС: уроки для України. *Вчені записки Університету «КРОК»*. 2010. Вип. 23. С. 82–89.
32. Бурлай Т.В. Акомодаційна політика нових країн-учасниць Євросоюзу в процесі їх економічної конвергенції. *Вчені записки Університету «КРОК»*. 2009. Вип. 19. С. 4–10.
33. Бурлай Т.В. Антикризова проконвергенційна політика ЄС на сучасному етапі. *Вчені записки Університету «КРОК»*. 2009. Вип. 20. С. 14–22.
34. Бурлай Т.В. Реструктуризація зайнятості в новоінтегрованих країнах ЄС у процесі їх економічної конвергенції. *Україна: Аспекти праці*. 2009. № 4. С. 43–49.
35. Бурлай Т.В. Стратегії Євросоюзу щодо зростання, інновацій та зайнятості: цілі та результати. *Вчені записки Університету «КРОК»*. 2011. Вип. 28. С. 12–22.
36. Бурлай Т.В. Система виявлення і коригування макроекономічних дисбалансів Євросоюзу та її адаптація до умов України. *Вісник Інституту економіки та прогнозування*. 2014. С. 16–21.
37. Бурлай Т.В. Риски формування моделі асоціального государства в Україні. *Економіка України*. 2015. № 6. С. 92–97.
38. Бурлай Т.В. Інституційні обмеження на шляху конвергенції економік України та ЄС. *Стратегічні пріоритети*. 2010. № 3 (16). С. 5–9.
39. Бурлай Т.В. Державне регулювання процесу економічної конвергенції України та Євросоюзу. *Вчені записки Університету «КРОК»*. 2010. Вип. 24. С. 19–24.
40. Бурлай Т.В. Макроструктурна політика як фактор економічної конвергенції «наздоганяючих» країн. *Вчені записки. Ун-т економіки та права «КРОК»*. 2006. Вип. 15. С. 11–19.
41. Бурлай Т.В. Очевидні та уявні переваги регіональної інтеграції європейських економік. *Вчені записки. Ін-т економіки та права «КРОК»*. 2005. Вип. 12. С. 72–82.
42. Бурлай Т.В. Моделювання процесів конвергенції в країнах постсоціалістичного простору. *Вчені записки. Ін-т економіки та права «КРОК»*. 2003. Вип. 7. С. 9–19.

43. Бурлай Т.В. Тема 38. Міжнародна економічна інтеграція та європейські інтеграційно-конвергенційні процеси. *Економічна теорія*. 2018. № 4. С. 93–111.

44. Бурлай Т.В. Социальные вызовы цифровизации в сфере занятости и образования. *Конкурентоспроможність вищої освіти України в умовах інформаційного суспільства*: збірник тез I Міжнародної наук.–практ. конф. (Чернігів, 9 листопада 2018 р.). Чернігів: Чернігів. нац. технол. ун-т, 2018. С. 33–35. URL: <https://www.stu.cn.ua>

45. Бурлай Т.В. Соціальні аспекти розвитку процесів цифровізації. *Сучасні проблеми менеджменту*: матеріали XIV міжнар. наук.-практ. конф. (Київ, 19 жовтня 2018 р.). Київ: Нац. авіац. ун-т, 2018. С. 99–101.

46. Бурлай Т.В. Подолання соціальної дивергенції України та Євросоюзу у контексті інтеграційних процесів. *Інноваційні ідеї в економічній науці: пошуки вирішення сучасних проблем (2018)*: матер. наук.-практ. конф. 19–20 квіт. 2018 р. / Нац. ун-т «Києво-Могилянська академія», Наук.-навч. центр «Інноваційна лабораторія» НаУКМА. Київ: Знання України, 2018. С. 26–29.

47. Бурлай Т.В. Ризики соціально-економічної дивергенції України та ЄС. *Eastern European Studies: Economics, Education and Law: Proceedings of the International Scientific Conference (Burgas, June 7-8, 2018)*. Vol. I. Bulgaria, Burgas (Болгарія), 2018. Р. 5–8.

48. Бурлай Т.В. Основні ризики та регуляторні підходи до забезпечення соціальної конвергенції України та ЄС. Матеріали науково-практичної конференції: «Інноваційні ідеї в економічній науці: пошуки вирішення сучасних проблем» (Київ, 24–25 березня 2016 р.). Київ: ННЦ НаУКМА «Інноваційна лабораторія», 2016. С. 12–14.

49. Бурлай Т.В. Проблемы социальной дивергенции стран – участниц Европейского Союза и перспективы Украины. *Проблеми соціально-економічного розвитку*: матеріали XXXV Міжнародної науково-практичної конференції (Чернівці, 28-29 лютого 2016 р.). Київ: Науково-видавн. центр «Лабораторія думки», 2016. С. 4–7.

50. Бурлай Т.В. Приоритетные направления перехода к политике социального качества в Украине. *М.І. Туган-Барановський: творча спадщина та сучасна економічна наука*: матеріали міжнародної науково-практичної конференції до 150-річчя з дня народження М.І. Туган-Барановського (Харків, 15–16 жовтня 2015 р.) / відп. ред. О.І. Давидов. Харків: ХНУ імені В.Н. Каразіна, 2015. С. 310–316.

51. Бурлай Т.В. Проблеми конвергенції інноваційного розвитку країн ЄС. *Соціально-економічні аспекти розвитку економіки та управління*: збірник матеріалів міжнародної наук.-практ. інтернет-конференції (Дніпропетровськ, 16–17 січня 2013 р.). Дніпропетровськ: «Герда», 2013. С. 10–12.

52. Бурлай Т.В. Система индикаторов макроэкономических дисбалансов ЕС: преимущества и недостатки. *Научная дискуссия: вопросы экономики и управления*: материалы IX международной заочной научно-практической конференции (Москва, 17 января 2013 г.). Москва: Изд. «Международный центр науки и образования», 2013. С. 213–217.

53. Бурлай Т.В. Стратегія посилення конкурентоспроможності ЄС «Європа-2020» та проблеми її реалізації. *Конкурентоспроможність в умовах глобалізації: реальність, проблеми, перспективи*: матеріали п'ятої міжнародної науково-практичної конференції / за ред. Саух І.В. Житомир: Вид-во ЖДУ ім. І. Франка, 2011. С. 32–36.

54. Бурлай Т.В. Антикризове регулювання ЄС в контексті завдань економічної конвергенції країн-учасниць. *Формування ринкової економіки*: зб. наук. праць за мат-ми конф. «Державне антикризове управління національною економікою: світовий досвід та проблеми в Україні». Київ, КНЕУ, 2010. С. 29–32.

55. Бурлай Т.В. Інституційні бар'єри економічної конвергенції України та ЄС. *Інституційна природа ринкових трансформацій*: матеріали ХІХ міжнародної науково-практичної конференції (Чернівці, 15-16 жовтня 2009 р.). Чернівці: ДрукАрт, 2009. С. 258–261.

56. Бурлай Т.В. Інституційні обмеження економічної конвергенції України. Матеріали міжнародної науково-практичної конференції «Пріоритети національного економічного розвитку в контексті глобалізаційних викликів» (Київ, 20–21 листопада 2008 р.). Київ: КНТЕУ, 2008. С. 88–89.

57. Бурлай Т.В. Зростання на основі сектору досліджень та розробок. Модель П. Ромера; Зростання в процесі економічної конвергенції. Модель Е. Гундлаха. *Макроекономіка-2*: навч. посіб. / І.Ф. Радіонова, Т.В. Бурлай, Є.В. Алімпієв. Київ: Кам'янець-Подільський, 2010. С. 190–206; 252–273.

АНОТАЦІЯ

Бурлай Т.В. Регулювання соціально-економічної конвергенції у процесі європейської інтеграції України. – Рукопис.

Дисертація на здобуття наукового ступеня доктора економічних наук за спеціальністю 08.00.03 – економіка та управління національним господарством. – ДУ «Інститут економіки та прогнозування НАН України», м. Київ, 2019.

Розроблено основи формування та обґрунтовано напрями і механізми реалізації державної політики, спрямованої на забезпечення соціально-економічної конвергенції України та Європейського Союзу у середньо- і довгостроковій перспективах.

Системно досліджено процеси соціально-економічної конвергенції новоінтегрованих держав – учасниць Євросоюзу у докризовий, кризовий (2008–2009 рр.) та посткризовий періоди. Обґрунтовано ключові ендогенні та екзогенні чинники досягнення Україною позитивних конвергенційних ефектів. Шляхом статистичного аналізу та економетричного моделювання оцінено процеси соціально-економічного конвергування України та Євросоюзу за ретроспективний період 2000–2017 рр. З урахуванням результатів економетричного моделювання розроблено рекомендації щодо реалізації конкретних заходів вітчизняної соціальної політики як інструменту конвергенційного зближення України та Європейського Союзу. Запропоновано проконвергенційний механізм переходу України від традиційної соціальної політики до політики соціальної якості.

Розроблено теоретичну конструкцію «пастки дивергентності» на основі поєднання пасток бідності та неконвергентності у країнах з низькими доходами,

яка у вітчизняних реаліях характеризує на певному часовому проміжку макроекономічну та інституційну неспроможність України забезпечувати конвергенцію і – через вплив різних обмежувачів економічного зростання – перебування нашої країни у стані дивергенції з Європейським Союзом. Виявлено основні чинники, що потенційно закріплюють тенденцію дивергенції України та ЄС у довгостроковій перспективі – борговий, капіталізаційний, інноваційно-технологічний, демографічний і чинник трудової міграції, – та з урахуванням їх дії запропоновано концептуальні підходи державної політики для уникнення Україною пастки дивергентності. Констатовано, що ключовою умовою уникнення пастки дивергентності є перехід України від наявної екзогенно залежної моделі її соціально-економічної трансформації до ендогенно орієнтованої моделі розвитку.

Ключові слова: регулювання, соціально-економічна конвергенція, соціально-економічна дивергенція, європейська інтеграція, країни-лідери, країни-аутсайдери, проконвергентна політика, політика згуртування, соціальна політика, пастка дивергентності, ЄС, Україна.

АННОТАЦІЯ

Бурлай Т.В. Регулирование социально-экономической конвергенции в процессе европейской интеграции Украины. – Рукопись.

Диссертация на соискание ученой степени доктора экономических наук по специальности 08.00.03 – экономика и управление национальным хозяйством. – ГУ «Институт экономики и прогнозирования НАН Украины», г. Киев, 2019.

Разработаны основы формирования и обоснованы направления и механизмы реализации государственной политики, направленной на обеспечение социально-экономической конвергенции Украины и Европейского Союза в средне- и долгосрочной перспективе. В данном контексте сформулирована сущность и исследованы теоретико-прикладные аспекты понятия «социально-экономическая» конвергенции на межстрановом уровне. Ее предложено рассматривать как процесс, характеризующий сближение параметров социально-экономического развития разных стран мира, которое осуществляется в контексте движения стран-аутсайдеров к более высоким стандартам и нормам, что демонстрируют страны-лидеры. Противоположным по смыслу указанному процессу выступает процесс социально-экономической дивергенции указанных стран. Исследована эволюция теории социально-экономической конвергенции, по критерию влияния ключевых детерминирующих факторов конвергентных процессов выделены и охарактеризованы четыре этапа ее формирования и развития.

Системно исследованы процессы социально-экономической конвергенции новоинтегрированных стран – членов Евросоюза в докризисный, кризисный (2008–2009 гг.) и посткризисный периоды. Аргументировано признание ключевой роли механизма конвергенции в решении проблем еврозоны, восстановлении устойчивого экономического роста, дальнейшем повышении социальных стандартов, сохранении потенциала европейского интеграционного проекта и конкурентоспособности ЕС. На основе прогнозных оценок международных

институций обоснованы вероятные перспективы социально-экономической конвергенции стран Евросоюза.

Обоснованы ключевые эндогенные и экзогенные факторы достижения Украиной положительных конвергенционных эффектов. Путем статистического анализа и эконометрического моделирования оценены процессы социально-экономического конвергирования Украины и Евросоюза за ретроспективный период 2000–2017 гг. С учетом результатов эконометрического моделирования разработаны рекомендации по реализации конкретных мер отечественной социальной политики как инструмента конвергенционного сближения Украины и Европейского Союза. Предложен проконвергенционный механизм перехода Украины от традиционной социальной политики к политике социального качества. На основании того, что человеческий капитал показан как наиболее действенный фактор социально-экономической конвергенции в постиндустриальном обществе, было констатировано, что ключевую роль в обеспечении эффективности процессов конвергирования играет именно социальная компонента. С учетом ожидаемых изменений социальной повестки дня ЕС и необходимости выполнения Украиной социальных обязательств Соглашения об ассоциации с Евросоюзом, доказано, что одна из приоритетных евроинтеграционных задач заключается в переломе тренда социальной дивергенции Украины и ЕС, сформировавшегося в последние годы.

Разработана теоретическая конструкция «ловушки дивергентности» на основе сочетания ловушек бедности и неконвергентности стран с низкими доходами, которая в отечественных реалиях характеризует на определенном временном промежутке макроэкономическую и институциональную несостоятельность Украины обеспечивать конвергенцию и – по причине влияния различных ограничителей экономического роста – ее пребывание в состоянии дивергенции с Европейским Союзом.

Выявлены основные факторы, потенциально закрепляющие тенденцию дивергенции Украины и ЕС в долгосрочной перспективе – долговой, капитализационный, инновационно-технологический, демографический и фактор трудовой миграции, – и с учетом их воздействия предложены концептуальные подходы государственной политики для того, чтобы Украина избежала ловушки дивергентности. Констатировано, что ключевым условием для избегания ловушки дивергентности является переход Украины от нынешней экзогенно зависимой модели ее социально-экономической трансформации к эндогенно ориентированной модели развития.

Ключевые слова: регулирование, социально-экономическая конвергенция, социально-экономическая дивергенция, европейская интеграция, страны-лидеры, страны-аутсайдеры, проконвергенционная политика, политика сплочения, социальная политика, ловушка дивергентности, ЕС, Украина.

ANNOTATION

Burlay T.V. Regulation of socio-economic convergence of Ukraine in the process of its European integration. – Manuscript.

Thesis for a Doctor of Economics degree by specialty 08.00.03 – Economics and Management of National Economy. – State Organization "Institute for Economics and Forecasting of NAS of Ukraine", Kyiv, 2019.

The foundations of the formation and justification of the directions and mechanisms for the implementation of state policy aimed at ensuring the socio-economic convergence of Ukraine and the European Union in the medium and long term have been developed.

The processes of socio-economic convergence of the newly integrated EU member states in the pre-crisis, crisis (2008-2009) and post-crisis periods are systematically investigated. Key endogenous and exogenous factors for achieving Ukraine positive convergence effects are substantiated. The processes of socio-economic convergence of Ukraine and the European Union for the retrospective period of 2000-2017 are estimated by statistical analysis and econometric modelling. Taking into account the results of econometric modelling, recommendations on the implementation of specific measures of domestic social policy as a tool for convergence of Ukraine and the European Union have been developed. A pro-convergence mechanism for Ukraine's transition from traditional social policy to a social quality policy is proposed.

A theoretical construction of a "divergence trap" based on a combination of poverty traps and non-convergence of low-income countries has been developed, which in domestic realities characterizes Ukraine's macroeconomic and institutional failure to ensure convergence and, due to the influence of various growth constraints, in a state of divergence with the European Union. The main factors that potentially reinforce the tendency of Ukraine and the EU to diverge in the long term – debt, capitalization, innovation-technological, demographic, and labor migration – are identified and, taking into account their impact, conceptual approaches of state policy are proposed to avoid Ukraine's divergence trap. It was stated that the key condition for avoiding the divergence trap is the transition of Ukraine from the current exogenously dependent model of its socio-economic transformation to an endogenously-oriented model.

Keywords: regulation, socio-economic convergence, socio-economic divergence, European integration, leading countries, outsider countries, pro-convergence policy, cohesion policy, social policy, divergence trap, EU, Ukraine.

Підписано до друку 06.05.2019 р. Формат 60x90/16
Ум. друк. арк. 1,9. Обл.-вид. арк. 1,9.
Наклад 150 прим. Замовлення № ____.

Виготовлювач ДУ "Інститут економіки
та прогнозування НАН України"
вул. Панаса Мирного, 26, м. Київ, 01011
Свідоцтво про внесення суб'єкта видавничої справи до
Державного реєстру видавців, виготовлювачів і розповсюджувачів
видавничої продукції ДК № 5793 від 22.11.2017 р.